

יחשובות ביותר או נטולות כל חשיבות? – הבחירות לנשיאות בשנת 1952 ומעמדה של הנשיאות בראשית ימי המדינה

שהם וקסלר

‘הן תהינה קיצוניות מאוד. או חשובות ביותר – או
נטולות כל חשיבות. או מעוררות הד עצום אצלנו
ובעמים – או לא מעניינות איש לא בארץ ולא
מחוצה לה. כי הן תהינה עקרוניות. לכאן או לכאן
תקבענה לא רק מי יהיה מחר הנשיא בישראל,
אלא מה תהיה הנשיאות בכללותה לדורות.’¹

תקציר

במרכז מאמר זה עומד מוסד הנשיאות בראשית המדינה. אני סוקר בו את הבחירות לנשיאות שנערכו ב־8 בדצמבר 1952 בתור בבואה לוויכוח על מהות סמליותו של תפקיד הנשיא. מן המפורסמות הוא שהתפקיד סמלי, ובראשית ימי המדינה התנהל ויכוח ער בשאלה מה היא אותה סמליות שהוא מבקש לייצג. אני מגולל במאמר את סיפור הבחירות לנשיאות, עוקב אחר המועמדים המרכזיים ותר אחר טעמי המפלגות להעמדתם. בתוך כך אני מעלה שלוש נקודות מחלוקת מרכזיות: הראשונה, אם הנשיא הוא דמות מפלגתית או על־מפלגתית; השנייה, האופן שהנשיא משמש דמות מקומית או עולמית שחובקת גם את יהדות התפוצות; השלישית, על כוחו של הנשיא לייצר תנופה מפלגתית־אידאולוגית. כדי לבחון את מעמד הנשיאות בראשית ימי המדינה אני מציע כי חיבור תפיסת הציבור את הנשיאות לתרבות הפוליטית שהוא פועל בתוכה הוא עיקר כוחו הסמלי. כלי זה מאפשר את בחינת כוחו הפוליטי המשתנה לאורך זמן. באמצעות כלי מתודולוגי זה ובאמצעות חשיפת עולם הדימויים של בני התקופה בנוגע לנשיאות ותפיסת עולמם על מעמדו ומקומו בחברה ובפוליטיקה אני מראה כי בראשית ימי המדינה נחשב הנשיא מעין מלך מודרני בלבוש רפובליקני.

מילות מפתח: דוד בן־גוריון, חיים וייצמן, יצחק בן־צבי, מוסד הנשיאות, סמליות דתית

1 עזריאל קרליבך, ‘מי במקומו?’, **מעריב**, 14.11.1952.

מבוא

כשנבחר חיים וייצמן לנשיא מועצת המדינה הזמנית ב־16 במאי 1948 אמר על בחירתו דוד בן־גוריון, יריבו עד זמן לא רב לפני כן: 'אם יש אדם חי, שמגיעה לו הזכות להיות נשיא המדינה היהודית, הרי זה ד"ר חיים וייצמן', תפקיד זה היה בעיניו 'הכבוד העליון במדינה'.² בביטוייו הוא פיאר את וייצמן והצדיק את מועמדותו לנשיא המדינה, לראש המדינה, אך הציג את התפקיד במונחי כבוד, ולא עשייה, ובכך תחם את גבולותיו בין טקס אחד למשנהו.³ כך ראה בן־גוריון את המוסד בעת הקמתו, כבוד ותו לא, אנכרוניזם חסר צורך: 'מוסד מיותר בהחלט', אמר, והביטוי נצרב.⁴

כניסתו של וייצמן למשרת הנשיא הייתה טבעית, מעין המשכיות של המוסדות שקדמו להקמת המדינה. וייצמן היה כשנות דור נשיא ההסתדרות הציונית, התואר 'נשיא' הודבק לשמו, וכך נשמר לאחר הקמת המדינה.⁵ על כן מובן מדוע חלפו הבחירות לנשיאות בשנת 1949 ללא חותם של ממש בשיח הציבורי. גם בנובמבר 1951, בעת שנבחר מחדש, לא התעורר דיון ער בנושא: 'מה יש כאן היום? שום דבר, בחרו בנשיא'. תיאר העיתונאי יונה כהן את השגרתיות שהתלוותה לבחירה.⁶

המוניטין של וייצמן הוא שמילא את התפקיד בתוכן והשלים את היעדרן של סמכויות רשמיות חשובות.⁷ לאחר מותו בנובמבר 1952 עלה הצורך לדון בשאלת ממשיכו והעמיד סימן שאלה על טיב מוסד הנשיאות. היטיב לתאר זאת עזריאל קרליבך, עורך מעריב: 'גם מדינה אינה נולדת פעמיים, ואינה יכולה לחזור על מעשי בראשית. באופן שרק לאחר וייצמן מתייצבת השאלה היסודית: מה תהא הנשיאות בישראל מכאן ואילך?'.⁸ זאת שאל גם מאיר ארגוב, חבר כנסת מטעם מפא"י ועורך עיתון הפועל הצעיר, שכתב כי לאחר מותו של וייצמן: 'באה גם מברכה נפשית מי ישא כתר נשיאות אחריו? איה האיש [...] המורם מעם, אשר יסמל ממלכתיות, קיבוץ הגלויות, שורשיות בעם, אצילות, מסורת, ואשר יכובד

2 פרוטוקול ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 16.5.1948, מועצת העם: מועצת המדינה הזמנית, המדפיס הממשלתי, תל אביב תש"ח-תש"ט, עמ' 4-7. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 2.2.1949, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), א-100/10.

3 על המונח 'כבוד' בפילוסופיה הפוליטית ראו: Alexander Welsh, *What Is Honor? A Question of Moral Imperatives*, Yale University Press, New Haven, CT 2008.

4 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 2.2.1949, א"מ, א-100/10.

5 וייצמן כיהן כנשיא ההסתדרות הציונית בשנים 1921-1931, 1935-1946.

6 יונה כהן, *הכנסת כמו שהיא: דיונים וחילוקים*, קרית ספר, ירושלים 1983, עמ' 125-126; ראו גם: מאיר חזן, *עצמאות ופוליטיקה: צמתים בהיווצרות המערכת הפוליטית הישראלית*, מאגנס, ירושלים 2020, עמ' 343.

7 מוטי גולני ויהודה ריינהרץ, *האב המייסד: חיים וייצמן, ביוגרפיה, 1922-1952*, עם עובד ויד חיים וייצמן, תל אביב ורחובות 2020, עמ' 743-777; חזן, שם, עמ' 306-346.

8 קרליבך, 'מי במקומו?'; ראו גם: מאמר מערכת, *הארץ*, 12.11.1952.

בעיני העם.⁹ בדבריו הוא הביע את התפיסה הציבורית בעניין הנשיא: מי שתפקידו לסמל, להיראות, לדמות, לשאת כתר.

מערכת הבחירות לנשיאות התנהלה במשך שלושים יום בלבד ועוררה עניין רב. בלשכת בן-גוריון התקבלו עשרות פניות מיהודים בארץ ובעולם, ובהן הצעות לנשיאים אפשריים. הוצעו הרמטכ"ל לשעבר יעקב דורי, החזון איש, שמואל יוסף עגנון והרב יצחק הרצוג; היה מי שהציע את עצמו וצירף את קורות חייו, והיו קריאות לבן-גוריון ללחוץ על איינשטיין שייאות לקבל את התפקיד.¹⁰ עיתונאים הרבו להציע מועמדים, ומדי יום ביומו עלה טוען חדש לכתר. הייתה בכך מן החוויה הציבורית ש'הרי בעצם אנו בוחרים בפעם הראשונה', בלשונו של קרליבך.¹¹ 'חזויות' בראשית', כך התפייטה רחל כצנלסון, עורכת דבר הפועלת.¹² מערכת הבחירות שיקפה סערה פוליטית וציבורית רוויה רגשות ופולמוס עיקש על מעמד פוליטי, על סמליות מפלגתית ועל טקסיות לאומית, וכל זה כלפי מוסד שנחשב בעל השפעה פוליטית זניחה. יוחנן בדר, מחשובי חברי הכנסת של סיעת החרות, כתב בתוך סערת הבחירות כי אין ביכולתו 'להבין מה מקור ההתעניינות הרבה של הציבור'. הייתה באמירה זו קריצת עין, הרי בדר הבין מדוע גרמה הבחירה בסמל הלאומי משבר כה חריף.¹³ גם באותם ימים של אתגרי ביטחון, כלכלה וקליטת עלייה, דיון על זהות האיש המורם מעם – שתפקידו לסמל ממלכתיות, שורשיות ואצילות – אינו טומן בחובו אלא מתכון לפולמוס פוליטי עמוק, ושאלת זהות הנשיא קיפלה בתוכה גם שאלה על זהות המדינה. בכך הייתה אפיזודה זו חלק מעולם המאבקים על צביונה של המדינה בראשיתה.

מוסד הנשיאות הישראלי, כתפקיד ראש המדינה, נוצר בתקופת זמן שמוסדות נשיאותיים-טקסיים היו קיימים למכביר. התפשטותה של הנשיאות הטקסית במדינות דמוקרטיות הייתה פרי ירידת המלוכה והתפוררות האימפריות במאה ה-20. קוקלי (Coakley) זיהה כי במשטרים החדשים עוצב תפקיד 'ראש המדינה' עיצוב אחד מן שניים: כ'תגובה' לכוחו הרב של השליט שירשו או כ'חיקוי' לו בתוספת הממד הדמוקרטי שסיפק את ההכשר הציבורי הנדרש.¹⁴ הבחנה זו מאפשרת לסווג את המשטרים הפרלמנטריים לשלוש קבוצות. בקוטב האחד מדינות שלא העמידו בראשן כלל ראש מדינה, כמו שווייץ, שהייתה גם מקור השראה לאסטוניה (1920-1940).¹⁵ בקוטב השני מדינות שהנשיא קיבל

9 מאיר ארגוב, 'בהיבחר נשיא ישראל', הפועל הצעיר, 16.12.1952.

10 הצעת מועמדים לנשיאות המדינה, א"מ, ג-5383/13.

11 קרליבך, 'מי במקומו?'

12 ר"כ [רחל כצנלסון], 'בחירת הנשיא', דבר הפועלת (כסלו-טבת תשי"ג); ראו גם: 'שיחות הערב', ידיעות אחרונות, 16.11.1952.

13 יוחנן בדר, 'מפא"י בפני ההכרח להסוות את שלטון היחיד שלה', חרות, 19.11.1952.

14 John Coakley, 'The Prehistory of the Irish Presidency', *Irish Political Studies*, 27, 4 (2012), pp. 539-558

15 Rein Toomla, 'The Presidency in the Republic of Estonia', in: Vít Hlousek (ed.), *Presidents Above Parties? Presidents in Central and Eastern Europe, Their Formal Competencies and Informal Power*, Masarykova Univerzita, Brno 2013, pp. 167-190

בהן סמכויות ביצועיות ומשטרן מתויג כנשיאותיות למחצה כמו פינלנד (מ-1919), ולימים הרפובליקה הצרפתית החמישית (מ-1958).¹⁶ בין הקצוות יש מדינות שביכרו מוסד נשיאות טקסי, כמענה לראש מדינה סמכותני או מתוך ביקורת על המלוכה כמו אירלנד (מ-1937), אוסטרליה (1919-1934), הרפובליקה היוונית השנייה (1924-1935) או גרמניה ואיטליה של אחרי מלחמת העולם השנייה.¹⁷ על כל פנים, מורשת המשטר הישן הותירה את חותמה, וכלל המוסדות הנשיאותיים המודרניים הושפעו ממוסדות מלוכניים. בדמוקרטיה נשיאותיות, כמו ארצות הברית, ירש הנשיא את סמכויותיו המסורתיות של המלך כמו וטו על חקיקה, מתן חנינה וניהול הממשלה,¹⁸ ואילו בדמוקרטיה פרלמנטריות התעצב המוסד מתוך פשרה בין דמוקרטיה לרפובליקניות ובין מסורת למלוכה. באנגליה הביאה הפשרה לריקון סמכויותיו הפוליטיות של המלך, ובעקבות מגמה זו הלכו כלל המדינות שנותרו מלוכניות.¹⁹ משטרים פרלמנטריים אחרים אימצו את דגם הנשיא הטקסי. ראשית הציירים של הדגם נעוצה ברפובליקה הצרפתית השלישית (1871-1940), חוקתה יצרה תפקיד ובו סמכויות ביצועיות רפות, אך משופע סממנים טקסיים, מעין חיקוי למלך האנגלי, אך בלבוש מקומי-צרפתי. הדגם הצרפתי פרס כנפיים ברחבי היבשת, והיה לדגם למשטרים רבים, ובהם ישראל.

הבחירות נערכו ב-8 בדצמבר 1952, כחודש ימים לאחר מותו של וייצמן ב-9 בנובמבר 1952. לפי חוק כהונת נשיא המדינה, שנחקק שבדצמבר 1951, כדי להציג מועמד לנשיאות נדרשו חתימותיהם של עשרה חברי כנסת. וכדי להביא לבחירת נשיא החוק קובע כי בשתי ההצבעות הראשונות נדרש רוב מוחלט, כלומר יותר משישים חברים, ואילו בהצבעה שלישית נדרש רוב מסך המשתתפים בהצבעה – בכל מקום נועד החוק לבטא את הדרישה להסכמה רחבה בבחירה. קודם לכן, בספטמבר של אותה שנה, עזבו את הקואליציה הסיעות אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל בשל התנגדותן לגיוס נשים לצה"ל והשאירו אותה על כרעי תרנגולת. הדבר השפיע על מערכת הבחירות לנשיאות, שכן מערכת הבחירות תפסה את מפא"י בחולשתה ותוך כדי נשיאה ונתינה על הרכבת קואליציה חדשה. זו הייתה מערכת בחירות שכל המפלגות השתתפו בה, ולקו הגמר הגיעו ארבעה מועמדים: יצחק

Robert Elgie (ed.), *Semi-presidentialism in Europe*, Oxford University Press, New York 1999 16

Ludger Helms, 'Keeping Weimar at Bay: The German Federal Presidency Since 1949', *German Politics and Society*, 16, 2 (1998), pp. 50-68; Gianfranco Pasquino, 'The Presidents of the Republic', in: Erik Jones and idem (eds.), *The Oxford Handbook of Italian Politics*, Oxford University Press, New York 2018, pp. 82-94 17

William E. Scheuerman, 'American Kingship? Monarchical Origins of Modern Presidentialism', *Polity*, 37, 1 (2005), pp. 24-53; Kathleen Bartoloni-Tuazon, *For Fear of an Elective King: George Washington and the Presidential Title Controversy of 1789*, Cornell University Press, Ithaca 2014 18

Carsten Anckar, 'Constitutional Monarchies and Semi-Constitutional Monarchies: A Global Historical Study, 1800-2017', *Contemporary Politics*, 27, 1 (2021), pp. 23-40 19

בן-צבי – נציג מפא"י; הרב ד"ר מרדכי נורוק – נציג הדתיים; פרץ ברנשטיין – נציג הציונים הכלליים; ויצחק גרינבוים – נציג מפ"ם.

אף שמערכת הבחירות הציתה המולה רבה ואיימה לשתק את הכנסת, היא נשכחה מהכתיבה ההיסטוריוגרפית עם מוסד הנשיאות כולו, שהוא בבחינת מוסד מוזנח במחקר האקדמי. מחקר הנשיאות מצומצם והמחקרים ההיסטוריים עליו עוד יותר. אפשר להעלות הסברים לכך. ראשית, מוסד הנשיאות הוא למעשה הנשיא עצמו, וכתיבה על הנשיאות דומה לכתיבה ביוגרפית על אדם אחד, ועל כן יש להשאיר פאת שדה זו לכותבי הביוגרפיות. שנית, לחוקרים יש דחף לבחון תפקידי מפתח פוליטיים – אישיים שיש בהם מעשה, ואילו בלב מוסד הנשיאות עומדת מסה, ולא מעש, לא פעילות פוליטית אלא טקסית. דבר זה דחק חוקרים מלעסוק במוסד אשר נדמה כי הוא דל ערך בבחינת המשמעות הפוליטית שהוא ממלא.²⁰ ואכן, מזכרת בספרות המחקר ההבחנה שעיקר השפעתם של הנשיאים במשטרים פרלמנטריים הוא כוחם המוסרי שקשה לעמוד על טיבו, ורק לאחרונה החלו חוקרים לפתח כלים לכך.²¹

במחקר זה אני מבקש לזרוע אור על מוסד הנשיאות בראשית ימי המדינה ולעסוק במעמדו הציבורי, בפולמוס הפוליטי שהוא עורר ובמקומו בתרבות הפוליטית שהתגבשה, תוך כדי בחינת האופן שהובנה סמליותו ובחינת אוצר הדימויים ששימשו את בני התקופה. מחקרים על המוסד העמיקו בעיקר בסמכויות הרשמיות ובפולמוס שהתעורר בעניינן, ותרמו לשרטוט קווים ראשוניים שלו.²² במחקר זה אני מבקש להוסיף נדבך בהדגשת הפולמוס על תפקידי הסמליים ותיאור הגישות השונות כלפי הטקסיות הנשיאותית ומשמעויותיה.

טקסיות התפקיד העלתה שלוש נקודות מחלוקת. הראשונה קשורה לשאלה אם הנשיא דמות מפלגתית או על-מפלגתית. את השאלה הזאת יש לבחון מבעד להקשר התרבות הפוליטית של בני התקופה המעמיד את המפלגות ככלי העשייה הביצועי, כלומר במעמד של בכורה.²³ המצדדים בהיותו דמות מפלגתית הדגישו את הסמליות המקופלת בתפקיד ואת היותו מייצג תפיסת עולם מסוימת, ולעומת זאת המצדדים בהיותו דמות על-מפלגתית ראו בו דמות כלל-לאומית שצריכה לבטא בחירה מוסכמת.

נקודת המחלוקת השנייה הייתה אם הנשיא הוא דמות ישראלית-מקומית או דמות יהודית כלל-עולמית, כלומר אם הנשיא מייצג את האומה בישראל או את כלל העם היהודי

20 על מחקר שמודד את הכוח של נשיאים במגוון רחב של מדינות ושיטות ממשל ראו: Robert Elgie and David Doyle, 'Maximizing the Reliability of Cross-National Measures of Presidential Power', *British Journal of Political Science*, 46, 4 (2016), pp. 731-741.

21 Selena Grimaldi, *The Informal Powers of Western European Presidents: A Way Out of Weakness*, Springer International Publishing, Cham 2023.

22 חזן, *עצמאות ופוליטיקה*, עמ' 190-207.

23 על בכורת הפוליטיקה והמפלגות ראו: Benjamin Akzin, 'The Role of Parties in Israeli Democracy', *The Journal of Politics*, 17, 4 (1955), pp. 507-545.

בארץ ובתפוצות. אטען כי הפולמוס בשאלה זו משקף את הציפיות מהנשיאות בראשית דרכה ואת הערך הסמלי שלה בהתחדשות העם היהודי שמדינת ישראל מבטאת. נקודת המחלוקת השלישית היא האם התפקיד יכול לייצר תנופה מפלגתית-אידאולוגית. גם נקודה זו קשורה להיבטים תרבותיים-פוליטיים: היא מבטאת גישה שלפיה הנשיא משמש דמות אב למדינה. במקרה הפרטי הישראלי הוא מסמל את הציונות, ובכך בעל השפעה על עיצוב תהליך בניית המדינה הממלכתי – התפקיד עשוי לייצר גם תנופה מפלגתית או רעיונית. נראה כי תפיסה זו הייתה מקובלת, חצתה מפלגות ותנועות והביאה לריבוי מועמדים.

בסיום המאמר אבחן את מקומו של מוסד הנשיאות בראשית ימי המדינה וארחיב בעניין הנחת היסוד של הבנת הנשיאות בישראל: בחינת הכוח הסמלי בתוך המפגש עם התרבות הפוליטית שהיא פועלת בתוכה. התרבות הפוליטית הישראלית בת זמן המחקר מאופיינת בנאמנות מפלגתית, בבכורת הפוליטיקה ובמרכזיות המדינה.²⁴ אני נשען על שיטה היסטורית ומתבסס על מקורות היסטוריים: ארכיונים של המפלגות ושל האישים שפעלו באותה תקופה, עיתונות בת הזמן וספרי זיכרונות. אציג את הדיון תמטית, אך אבטא גם היבט כרונולוגי תוך כדי הדגשת האירועים המרכזיים שעמדו על סדר יומה של מערכת הבחירות וניטור נקודות המחלוקת בכל אחת מפרשות הבחירות. באמצעות הצגת התפיסות השונות את סמליות המוסד, ניתוחן וחשיפת האופן שראו אותו בני הזמן אבהיר את מקומו של מוסד הנשיאות בתרבות הפוליטית של ישראל בראשית ימי המדינה.

שאלת מועמדותו של רוזן וההקשר העל-מפלגתי של הנשיאות

ההודעה על פטירתו של חיים ויצמן 'החרידה' את בן-גוריון, כך העיד ביומנו, ומטבעה כבשה את השיח הציבורי.²⁵ אך גם בתקופת 'האינטרגנום' מצאו שמועות שונות על זהות מחליפו את דרכן אל ירכתי העיתונות.²⁶ השיח הראשוני בדבר מועמדים אפשריים נראה כמו הפרחת בלוני ניסוי לחלל האוויר, והוא בבחינת עדות לבלבול בנוגע לתפקיד הנשיא. אם התפקיד פוליטי בעיקרו ולכן יש קדימות לפוליטיקאים מכהנים; אם מוטב פוליטיקאי מאיש רוח – המשורר או הסופר – או דווקא להפך; אם התפקיד הוא פנים-ישראלי בלבד או שנכון לפנות גם למועמדים מעבר לים – שאלות אלו היו מרכזיות בהיעדר מועמד

24 דן הורוביץ ומשה ליסק, **מצוקות באוטופיה: ישראל חברה בעומס יתר**, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 142-197; in: Reuven Y. Hazan, 'Political Culture and Israeli Politics', in: Gal Ariely and others (eds.), *The Oxford Handbook of Israeli Politics and Society*, Oxford University Press, New York 2021, pp. 597-615.

25 יומן בן-גוריון, 9.11.1952, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג).

26 'מי יהיה יורשו של ויצמן', **ידיעות אחרונות**, 10.11.1952; 'רוזן? שרת? גולדמן? מי יהיה הנשיא החדש?', שם, 11.11.1952; 'מפא"י לוחצת על מועמדות שפרינצק', שם, 13.11.1952; ה"ר [הרצל רוזנבלום], 'יורשו', שם, 12.11.1952.

שקיימת בנוגע אליו הסכמה רחבה דייה, אלו גם הניחו הנחות שונות על התפקיד ועל מקומו בחברה או בפוליטיקה.

התהייה בנוגע למוסד הנשיאות העלתה את השאלה אם הנשיא הוא תפקיד פוליטי-שלטוני נוסף או תפקיד לאומי רם-דרג חיצוני לשדרות הפוליטיקה. כל אחת מהגישות משמעה תפיסה שונה לאישיות הראויה לתפקיד – אישיות מפלגתית שחיה את חיי המפלגה ומגשימה את רעיונותיה מתוך הפוזיציה הפוליטית הנתונה או דמות על-מפלגתית שנמצאת מעל הוויכוח המפלגתי השגרתי והיום-יומי ומשמשת מקור הזדהות לכלל התנועות והמפלגות הפוליטיות והחברתיות. שאלה זו עמדה לפתחה של מפא"י בשל הצורך להכריע בעניין מועמדותו של פנחס רוזן, יושב ראש המפלגה הפרוגרסיבית.

לא הייתה זו הפעם הראשונה ששמו של רוזן נקשר לתפקיד, אך רוזן נרתע מלהיות נשיא בעל סמכויות מצומצמות.²⁷ כשנפטר וייצמן שבה ועלתה מועמדותו של רוזן, ובן-גוריון שב ובדק את הדופק הנשיאותי של רוזן – אם נמלך בדעתו לקבל את התפקיד בגרסתו הקיימת. מתוך ההתכתבויות ביניהם אפשר לעמוד על תפיסותיהם בנוגע למוסד. שאיפתו של רוזן להרחיב את הסמכויות מאששת את הידוע: התפקיד נתפר למידותיו של וייצמן, והחייט היה בן-גוריון. מיכאל בר-זוהר, מחבר הביוגרפיה של בן-גוריון, כתב כי הוא רצה לחנוט את וייצמן בעודו בחיים.²⁸ בשפה השמורה לכותב ביוגרפיה הוא ביטא את הרצון לעצב עבור וייצמן תפקיד משופע טקסים אך ריק מתוכן ונטול השפעה במדיניות הפנים והחוץ כאחת: 'איני אלא סמל המנגן במצלתיים', אמר וייצמן למשה שרת בהתפייטות, וביטא בכך את חוסר המעש שבתפקידו.²⁹ רוזן הסתייג ממועמד זה של הנשיאות, ולו מפני שעוד היה באמתחתו כוח פוליטי-פרלמנטרי והוא לא שש לוותר עליו. במכתב לבן-גוריון הוא כתב: 'אין טעם בקישוט שלא יקשט', ופירט את הסמכויות הנוספות הנדרשות: (1) אפשרות להשמיע את דעתו בפני הממשלה; (2) יכולת לכנס לדיון נוסף את הכנסת לפני אישור חוק; (3) הכרזה על בחירות חדשות לפרלמנט; (4) שימוש בחנינה לפי שיקול דעתו העצמאי.³⁰ דרישות אלו מגלמות שאיפה לכפל סמכויות לנשיא. האחת על הכנסת – במעורבות בדברי החקיקה באמצעות היכולת לדרוש 'קריאה רביעית', והאחרת על הממשלה – במתן אפשרות לנשיא להשמיע דבריו לפני הממשלה; נושא זה מחייב גם קבלת מידע ביטחוני-מדיני שוטף ועשייה למעין חבר צללים בממשלה. בתגובה לרוזן עמד בן-גוריון איתן בדעתו כי יש שתי שיטות לנשיאות: האמריקנית – נשיאות ביצועית; והבריטית – נשיאות (מלוכה) סמלית. בן-גוריון צידד בשיטה הבריטית, וטען כי דרישת רוזן היא יצירת ערבוב שיסבך את השלטון. הוא נותר נאמן לתפיסתו שהנשיאות תייצר בלבול בציבור, שכן הנשיא הוא הדמות העליונה במדינה אך הוא נעדר סמכויות ביצועיות, וערבוב התפקידים

27 יומן בן-גוריון, 10.11.1951, 16.11.1951, אב"ג.

28 מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, ב, זמורה ביתן, תל אביב 1987, עמ' 933.

29 Norman Rose, Chaim Weizmann: A Biography, Weidenfeld and Nicolson, London 1987, p. 261

30 מכתב מפנחס רוזן לדוד בן-גוריון, 12.11.1952, אב"ג.

עשוי לייצר עמימות בנוגע לגורם האחראי בפני העם.³¹ סיווג המשטרים הצר של בן-גוריון נועד להצדיק את הישענותו על הדגם הבריטי, אך רוזן לא קיבל זאת: 'לא כל סטייה מהמשטר האנגלי היא בלתי יעילה'.³² המחלוקת ביניהם סתמה את הגולל על האפשרות שרוזן יכהן כנשיא, ודומה כי אף הוא לא שש לכך.³³

זו הייתה שיחה פרטית, וקשה להקיש ממנה מה הייתה דעת הציבור, אבל חלופת מכתבים זו היא אחת העדויות המעטות המצביעות על דיון בנושא סמכויות הנשיא; סוגיה זו כמעט נעדרה מהשיח הציבורי והפוליטי. הדבר עשוי להצביע על הסכמה עם שיטת הממשל הנהוגה בישראל ועל הכרה כי תפקיד הנשיא ייצוגי וכללי, ואינו תפקיד פוליטי שיש לאייש לפי מפתח מפלגתי.

סוגיית הנשיאות עמדה בלב הדיון בוועדה המדינית של מפא"י. היא נידונה בה שלוש פעמים בחודש נובמבר, והיו אלה ככל הנראה הדיונים הראשונים במפלגה על מוסד הנשיאות ועל טיבו. השאלה המרכזית שנידונה הייתה אם נכון שהנשיא יבוא לא משורותיה של המפלגה אלא מספסליה של תנועה פוליטית אחרת, לצד תהייה אם נכון למפלגה שמשרת הנשיא והתפקידים הפוליטיים שהיא נושאת עמה – כמו מתן הסמכות לחבר כנסת להרכיב ממשלה – יופקדו בידי מפלגה אחרת. הייתה הכרה גורפת כי הנשיא מבטא את כלל העם ועליו לפעול בגינונים על-מפלגתיים, אולם הדיון התאפיין גם ברצון של הנוכחים כי הנשיא יסמל את תפיסת עולמם. בדיון עלו שתי גישות שונות. האחת בה אחזו בן-גוריון, משה שרת ומרדכי נמיר. הם טענו כי אמנם מפא"י היא הגדולה במפלגות, אבל אינה הרוב המוחלט במדינה ואל לה לשאוף לייצוגה המלא במערכת השלטון ובמשרות הבכירות. על כן אפשר למסור את התפקיד למפלגה אחרת, בשני סייגים: היעדר שינוי בסמכויותיו של הנשיא; ובחירת דמות שאינה עוינת למפא"י ולתפיסת עולמה. אלו היו עמדות הרוב במפא"י. היו שאף הרחיקו וטענו כי ויתור על עמדת הנשיא יהיה 'ניצחון מוסרי' למפלגה.³⁴ הרעיון שהובע בתפיסה זו הוא כי מתן חלק בממשל לקבוצות פוליטיות אחרות עשוי לקדם את השותפות האזרחית והציבורית ולתת לאזרחים נוספים להרגיש שיש להם ייצוג וביטוי בממשל. 'חובה מקסימלית לאחדות לאומית', אמר משה שרת וביטא את התפקיד הסמלי של הנשיא בחברה מקוטבת.³⁵ בגישה האחרת נטען כי היעדר תמיכה

31 מכתב מדוד בן-גוריון לפנחס רוזן, 14.11.1952, שם; פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 2.2.1949, 6.2.1949, א"מ.

32 מכתב מפנחס רוזן לדוד בן-גוריון, 18.11.1952, אב"ג; Shoham Wechsler, "Retirement Home or Symbol of Purity and Nobility?" David Ben-Gurion's Changing Perception of the Israeli Presidency', *Israel Affairs*, 30, 3 (2024), pp. 404-414.

33 מדיני הוועדה המדינית של המפלגה הפרוגרסיבית עולים אירצונו של רוזן בתפקיד וכן אירצונו של חברי הוועדה בבחירתו. פרוטוקול ישיבת הוועדה המדינית של המפלגה הפרוגרסיבית, 18.11.1952, ארכיון משואה, א-12/5; פרוטוקול ישיבת הוועדה המדינית של המפלגה הפרוגרסיבית, 19.11.1952, שם; ראו גם: רות בונדי, פליקס, פנחס רוזן וזמנו, זמורה ביתן, תל אביב, 1990, עמ' 478-474.

34 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 19.11.1952, אב"ג.

35 שם.

באדם שראוי לתפקיד רק בגלל חברותו במפלגתו תפגע במוסד ובמפלגה כאחד. בשורש הדברים עמדה התפיסה כי מפא"י היא מפלגת שלטון שזכתה לאמון הציבור בקידום המדיניות הלאומית והיא גם תנועת המונים בעלת דומיננטיות תרבותית אשר מבקשת להנחיל את רעיונותיה בתודעת ההמונים באמצעות נציגות במוסדות השלטון כולם, ולא לפסול את עצמה מטעמים אלטרואיסטיים.³⁶

הוועדה הכריעה כי אין שוללים תמיכה במועמד שאינו חבר מפלגה. השלילה הכפולה נועדה לאפשר גמישות מרבית בבחירת מועמד ממפלגה מסוימת, אך מועמדותו של רוזן נדחתה, גם בהצבעות אחרות.³⁷ רוזן העריך את בן-גוריון; ובן-גוריון ידע זאת, ולכן גם סמך על רוזן. תיק התכתבויותיהם חושף את קשריהם ומעיד על יחסים פתוחים וכנים, שיתוף המידע הפוליטי המפורט מעיד על יחסי האמון בין השניים.³⁸ ייתכן שדבר זה מסביר את רצונו של בן-גוריון למינוי רוזן, שיציב לו מכשולים פוליטיים, שכן השיח במפלגה על השימוש בתפקידים הפוליטיים, ובהם הרכבת הממשלה, קיבל מקום לא מבוטל. לכך מהדיון על רוזן עסק הדיון בעיקר בתפיסת מפא"י את תפקיד הנשיא. מהדיונים עלתה הסכמה, או השלמה, עם סמכויותיו. הכרה שהתפקיד הטקסי מקנה מעמד כזה אך אינו מנטרל את הנשיא מהשפעה פוליטית בדבר הנחלת ערכים לציבור.³⁹ בחירה במועמד שסמליותו הביאה את החברים בוועדה לשאוף לרמת דיוק מרבית בבחירה, שכן השאלה המרכזית הייתה מה הדמות הסמלית מסמלת – את העם היהודי, את המפלגה עצמה או את התקומה הלאומית. כל תשובה הולכה להצעת מועמד אחר. מי שרצו לבטא את הסיפר הלאומי כהתיישבות חלוצית העלו את שמם של יוסף ברץ ושמואל סטולר.⁴⁰ מי שביקשו לכרוך את הקוממויות הריבוניות ביכולתם של היהודים לקבוע את חוקיהם לעצמם הציעו את נשיא בית המשפט העליון משה זמורה.⁴¹ זלמן שז"ר ביקש לקשור את ההיבט המדעי לסמלה של המדינה – וכמעין המשכיות לווייצמן – והציע את הוגו ברגמן.⁴² והיה מי שציין את שמו של הרמטכ"ל הראשון יעקב דורי כמועמד אשר מבטא את התפיסה שלפיה הכוח הפיזי המאורגן הוא ייצוגה של הציונות.⁴³ כמה מהדוגמאות האלה היו אמירות אגב, העלאת שמות כמשיח לפי תומו, מקצתן לוו בתגובות קצרות, ואחרות לא נענו כלל. יותר מכול הן ביטאו את המענה לשאלה מה הנשיא נדרש לסמל, מה מבקשים מהקישוש אשר יקשט,

36 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י 26.11.1952, שם; פרוטוקול הוועדה המשותפת של הסיעה והמרכז, 26.11.1952, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע), 2-23-1952-60.

37 שם.

38 א"מ, 70/7.

39 על כך שהשואפים לסמכויות לנשיא רוצים אמצעי לצמצם את כוחה של הממשלה ושל מפא"י ראו: 'סמכויות לנשיא', הדור, 18.11.1952; ב' אליאב, 'הנשיא השני של מדינת ישראל', שם, 21.11.1952.

40 מכתב מחיים בן-אשר אל דוד בן-גוריון, 16.11.1952, אב"ג; פרוטוקול הוועדה המשותפת של הסיעה והמרכז, 26.11.1952; ידיעות אחרונות, 2.12.1952.

41 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 19.11.1952, אב"ג; ראו גם: 'מי יהיה יורשו של ויצמן'.

42 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 19.11.1952, אב"ג.

43 שם; יומן בן-גוריון, 15.11.1952, אב"ג.

ומהתמונה עולה מגוון של אפשרויות מצדה של מפלגת השלטון כמענה לשאלה זו. וגם הבחירה הסופית של המפלגה – יצחק בן-צבי – היא מענה לשאלה זו, ונשוב לבחירה בו בהמשך הדברים.

פרשת איינשטיין והפולמוס בדבר השאלה הישראלית או הכלל-יהודית של הנשיאות

אחת מנקודות המחלוקת בנוגע למוסד הנשיאות הייתה השאלה אם הנשיא הוא דמות מקומית שמייצגת את האומה הישראלית או דמות בין-לאומית שמבטאת את כלל העם היהודי, לרבות זה שבגולה. הדיון בשאלת מועמדותו של אלברט איינשטיין היא מקרה פרטי של מחלוקת זו.⁴⁴ מועמדותו נסקרה בספרות ביוגרפית ענפה ונועדה מטבעה להציג את הסיפור בהקשר של מושא הביוגרפיה. וולטר אייזקסון, מחבר אחת מאלו, כתב על פרשת המועמדות שהיא 'עדות אדירה למעמדו הלא מעורער של איינשטיין כגיבור של יהדות העולם'.⁴⁵ גם ספרות שעוסקת ביחסים בין איינשטיין למפעל הציוני ולמדינת ישראל מתארת את ההצעה לאיינשטיין רק חלקית ומתמקדת באיינשטיין יותר מאשר במוסד הנשיאות.⁴⁶ מכאן שיש להסביר את ההצעה עצמה ולבחון מה אפשר ללמוד ממנה על מוסד הנשיאות, על התפיסות הציבוריות שנקשרו לו ועל ההקשר המקומי והבין-לאומי של הנשיאות – בין נשיא מדינת ישראל לנשיא העם היהודי.

השאלה מי הגורם המוסמך לייצג את העם היהודי הייתה חלק מהמתח בין ממשלת ישראל לארגונים יהודיים בארצות הברית בראשית ימי המדינה. מתח זה בא לידי ביטוי הן בדיון על חוק מעמדן של ההסתדרות הציונית ושל הסוכנות היהודית, שנחקק באותה העת, הן בהסכם השילומים.⁴⁷ מנהיגי מדינת ישראל ראו במדינתן את מרכז הכובד של

44 במערכת הבחירות לנשיאות בשנת 2014 פורסם כי בנימין נתניהו הציע את התפקיד לאלי ויזל. הדיון הציבורי במועמדותו הוא מקרה נוסף של המחלוקת הנוכחת גם כאן.

45 וולטר אייזקסון, **איינשטיין: חייו והיקום שלו**, ספרי עליית הגג, תל אביב 2011, עמ' 666.

46 ניב גולדשטיין, **אלברט איינשטיין והמפעל הציוני: 1919-1955**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2018; Fred Jerome, *Einstein on Israel and Zionism: His Provocative Ideas About the Middle East*, St. Martin's Press, New York 2009; Jamie Sayen, *Einstein in America: The Scientist's Conscience in the Age of Hitler and Hiroshima*, Crown, New York 1985, p. 247; Nathan Otto and Heinz Norden, *Einstein on Peace*, Simon & Schuster, New York 1960, p. 574.

47 יוסי שיין, **המאה הישראלית והישראליות של היהדות**, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, ראשון לציון 2019, עמ' 25-26; אריאל ל' פלדשטיין, **קשר גורדי: דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות-הברית, 1948-1963**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2003; Zvi Ganin, *An Uneasy Relationship: American Jewish Leadership and Israel, 1948-1957*, Syracuse University Press, Syracuse, NY 2005.

העם היהודי, ולפיכך גם נציגתו הבלעדית.⁴⁸ כך אפשר לראות בנשיא המדינה לא רק נשיא מקומי של צבר האזרחים החי במדינת ישראל אלא נשיא של כלל העם היהודי, ובכך לבחון את הצעת איינשטיין לנשיאות ואת הפולמוס שהתפתח בעקבותיה בציבוריות הישראלית. לתפקיד הבין-לאומי של הנשיאות מול יהדות התפוצות יש חשיבות והשפעה. משה שרת, שכחלק מתפקידיו כשר חוץ נתקל בסוגיה זו, ידע זאת, ולא בכדי אחד מטעמיו בעד מועמדותו של רוזן שנסקרה קודם לכן היה 'הרושם בגולה'.⁴⁹ הוא הציג את צורכה של מפא"י ליצור שותפות עם יהדות אמריקה שאינה מזדהה עם הדמויות הפוליטיות הבכירות, ונשיא בדמותם יקרבם למעשה הציוני ויחזק את הרגשת השייכות למדינה. זה היה רכיב בדיון שהתנהל מי מייצג את העם היהודי. מבחינה רשמית, לדברי שרת, הממשלה מדברת 'אך ורק בשם ממשלת ישראל ומדינת ישראל, אולם מבחינה מוסרית-היסטורית [...] בשם העם היהודי'. לדידו המנוף המאשר דיבור זה הוא הרגשת השייכות – שנשיא אשר אינו מקרבה של מפא"י עשוי לחזק.⁵⁰

את התפיסה הזאת ביטא גם עזריאל קרליבך, ששימש סוכן חשוב לתפיסה הציבורית של מוסד הנשיאות. הוא דימה את מוסד הנשיאות למלוכה האנגלית וראה בנשיא מלך בלבוש רפובליקני, שילוב של המלוכה המקראית והמסורת האנגלית.⁵¹ מאמרו 'מי במקומו' היה מרכזי בפרשיית איינשטיין, ובו הוא ביטא את השקפתו על מוסד הנשיאות, אשר במרכזה המעמד הרם שזכתה לו הנשיאות במשנתו הפוליטית.⁵² קרליבך האדיר את מעמדה של הנשיאות בציבוריות הישראלית, ולכן גם ביקר את השיח הציבורי שביכרו בו מועמדים פוליטיקאים מהמועמדים האחרים האפשריים. הדבר ביטא לדעתו נשיאות 'בינונית למדי'. תפיסתו הדגישה את מה שאפשר לראות בו מלוכה רפובליקנית, כזו שמעמידה בראשה לא את הראשון בסדר הירושה אלא את גדול בניה: 'השאלה היא – האם אנחנו רוצים שבראשו יעמוד ננס או ענק'. בחיפוש אחר ענק הוא לא צמצם את הנשיאות לשאלה מקומית פנים-ישראלית בלבד אלא ראה בה את כתרו של העם כולו. קרליבך ייחס לנשיאות כמה תכונות חשובות. הראשונה צוינה למעלה: בן העם היהודי הגדול ביותר שאפשר למצוא; השנייה, הנשיא צריך להיות ענק רוח ומדע, ובכך לבטא את האתוס היהודי של רוח וחומר; השלישית, אדם שחווה את ההיסטוריה של 'בן בלי מולדת'; הרביעית, אדם שמבטא את הכוח היהודי למרות החולשות המדיניות. עמדתו של קרליבך ראתה בנשיא

Avraham Avi-Hai, 'Israelocentrism: A Guiding Doctrine of David Ben-Gurion', 48
Proceedings of the World Congress of Jewish Studies, 6, 2 (1973), pp. 355-356

פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 19.11.1952, אב"ג.

שם; פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 26.11.1952; על יחס יהודי ארצות הברית למפא"י ראו את עדותו של זלמן ארן מביקורו אז, ישיבת הוועדה המדינית של מפא"י, 28.12.1952, שם; אחד מטעמיו של בן-גוריון לטובת בחירתו של שז"ר ב-1963 היה: 'שמו אומר משהו ליהדות התפוצות', יומן בן-גוריון, 29.4.1963, שם.

ראו למשל: עזריאל קרליבך, 'הנשיא בא', מעריב, 30.9.1948; הנ"ל, 'הלכות מלכים – ההורים היסטוריים ליום הנשיא', שם, 27.11.1949.

הנ"ל, 'מי במקומו?'

לא דמות שנדרשת לבטא רק את הלאומיות היהודית, את הציונות, אלא כזו שנדרשת לבטא את העם היהודי כולו, רשימת הסעיפים שהוא מנה כללה את חוויית החיים היהודית עוד קודם לזו הציונית. במענה לשאלה מי הדמות הראויה ביותר לשאת בתואר הנשיא הוא ציין את איינשטיין: 'כל גוי משכיל בין שבעים הארצות אם יישאל מי הוא בן העם היהודי הגדול ביותר החי בימינו יצביע, ללא הרהור, עליו'. קרליבך הדגיש את מעמדו של איינשטיין כמייצג העם היהודי מול אומות העולם. בכך גם ציין קריאת כיוון 'להעלות את נשיאות ישראל מעלה מעלה, לגבהי מרומים מעל לראשינו, נס לכל הגוים והדר לתפוצות'.⁵³

עם פרסום המאמר הוא שלח עותק לאיינשטיין ומברק ובו הפציר בו לקבל את התפקיד, אך אלו הגיעו לידידו לאחר שהספיק לדחותו.⁵⁴ בין שליחת המאמר לדחיית התפקיד הוא הספיק להכות גלים וזכה להדהוד ב-*New York Times*. תגובת איינשטיין לפרסום לא הייתה חד-משמעית – היה אפשר להבין ממנה שהוא חפץ בתפקיד וממתין להצעה רשמית.⁵⁵ בן-גוריון כתב ביומנו שהציע את התפקיד לאיינשטיין כי ראה בו 'גאון הדור והאנושיות', ואילו אנשי לשכתו התנגדו להצעה מפני שהעברית לא הייתה שגורה בפיו של אינשטיין והוא הביע התנגדות למדיניות הממשלה. אולם בן-גוריון פסל טעמים אלו: 'אנו ארץ של עליה, ומאות אלפי אזרחים אינם יודעים עברית'. אשר לסיבה השנייה ציין בן-גוריון: 'כדאי לקבל באהבה כל "תקלה" מאיינשטיין'.⁵⁶ כשביקש בן-גוריון להסביר את ההצעה הוא פרס את טעמיו, שהתכתבו עם דברי קרליבך: 'הוא [הנשיא] לא רק סמל של מדינת ישראל, של המיליון וחצי היושבים בתוכה, ואפילו לא רק של 11 מיליון היהודים שישנם בעולם – אלא של כל הדורות, ומשום כך היה נראה לי שצריך לחפש את האישיות הכי גדולה שאפשר למצא בארץ, כלומר, בעולם'.⁵⁷ מדבריו של בן-גוריון ניכר שייחס מעמד רם למוסד הנשיאות להבדיל מדבריו כמה שנים קודם לכן, שאז הוא ראה בנשיאות מוסד 'מיותר' ו'אנכרוניסטי'. עמדה שרואה בנשיא דמות המייצגת את העם היהודי כולו,⁵⁸ עמדה שמשתלבת בתפיסותיו בנוגע למקומה של מדינת ישראל בעולם היהודי, כמו שביטא שנה קודם לכן בכינוס הקונגרס היהודי על ייחודיותה של מדינת ישראל: 'היא מדינה ככל המדינות, ובאותו זמן שונה מכל המדינות [...] היא לא מדינה לתושביה – אלא לעם היהודי כולו'.⁵⁹

53 שם.

54 ראו: גולדשטיין, **איינשטיין**, עמ' 173; מכתב מאלברט איינשטיין לעזריאל קרליבך, 21.11.1952, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, הספרייה הלאומית, אוסף עזריאל קרליבך, P405-88.

55 'Israeli Paper Suggests Einstein for Presidency', *New York Times*, 15.11.1952; אייזקסון, **איינשטיין**, עמ' 665-666.

56 יומני בן-גוריון, 15.11.1952, אב"ג.

57 פרוטוקול הדיון המשותף של המרכז והסיעה בכנסת, 26.11.1952, אמ"ע.

58 קיים דמיון בין גישתו לזו של מנחם בגין; ראו דיון בכנסת, **דברי הכנסת**, 1, 16.2.1949, עמ' 35-36.

59 דוד בן-גוריון, **חזון ודרך**, ג, עם עובד, תל אביב 1953, עמ' 200-201; ראו גם את נאומו בוועידת האיחוד העולמי ב-8.8.1951, שם, עמ' 184.

ההצעה עמדה על סדר היום הציבורי כשבעה ימים, ובהם פעלו **מעריב** לקדמה בכתבות נרגשות ומלאות פאתוס על האפשרות שאינשטיין יהיה נשיא.⁶⁰ מכתב התשובה הרשמי של אינשטיין הבהיר מפורשות כי אינו חפץ בתפקיד. הטיטה ומחיקותיה מעידות על תפיסת אינשטיין את הנשיאות בישראל: אמנם נציג העם היהודי – ולא רק זה הישראלי – אך תפקיד פוליטי יותר מסמלי.⁶¹ קרליבך סיכם את הפרשה כ'דף זהב',⁶² ואולם היא העלתה קיתונות של ביקורת על אינשטיין – אם הוא ראוי להיות מייצג העם היהודי. סוגיה זו הייתה פרוסה לאורכו ולרוחבו של הדיון בשאלה מי ראוי לנשיאות. הביקורת הרווחת נשענה על התפיסה כי נדרש מהנשיא להיות מושרש בארץ ישראל, בהוויית החיים בה – וזו הדמות הראויה לייצג את העם היהודי למול אומות העולם. עמדה זו רווחה בכלל המפלגות, ובהן מפא"י. במפלגה נשמעה ביקורת על בן-גוריון, אשר הציע את התפקיד לאדם שקשריו עם היושבים בארץ רופף ואינו דובר את השפה.⁶³ בעיתון הערב של המפלגה הדור אף טענו כי ההצעה מבטאת 'תכונה גלותית'⁶⁴ והעלו את הדרישה כי נשיא המדינה יהיה מישראל מתוך התפיסה כי הראוי לייצג את העם היהודי מול אומות העולם הוא דמות יהודי-ישראלית, ולא דמות שהגלותיות מאפיינת אותו.⁶⁵ מצדו האחר של המתרגם הפוליטי, בסיעת החרות, מתחו ביקורת דומה על היעדר השורשיות וטענו שהנשיא נדרש להיות בעל לאומיות גאה ואיתנה,⁶⁶ וכן ביקרו את החיסרון של אינשטיין בשפה העברית – על היבט זה

60 ה' יוסטוס [יהושע ה' יוסטמן], 'אינשטיין יסכים להיות נשיא אם זה יוצע לו באורח רשמי', **מעריב**, 16.11.1952; ראו גם: עזריאל קרליבך, 'ההצעה מעשית', שם, 18.11.1952; גם לאחר סירובו של אינשטיין שלח קרליבך מכתב אל בן-גוריון והפציר בו ללחוץ על אינשטיין: 'תהא גם תשובתו השלילית הזאת אחד המכשולים הרבים בבניין הארץ, אשר בעלי חזון מוצאים את הדרך להתגבר עליו'. דוד אור, 'פגישה אחרונה וראשונה', שם, 1.2.1957; העתק המכתב לא נמצא בארכיון בן-גוריון או בתקנים הקשורים בקרליבך בספרייה הלאומית ומובא כאן מתוך כתבה בעיתון **מעריב** שפורסמה במלאת שנה לפטירתו של קרליבך.

61 Albert Einstein to Abba Eban, 18.11.1952, Albert Einstein Archive (hereafter: AEA), 28-943; ראו גם את מכתבו של דוד גויטין למשה שרת ב-19.11.1952, שהוא כתב בו כי אינשטיין אמר לו: 'אני בלב תמים מרגיש התרגשות גדולה שממשלת ישראל ועם ישראל רוצה למנות אותי לנשיא, אבל במשך כל חיי לא עשיתי דבר – לא כלום – עבור העם היהודי, ולכן לא מגיע לי הכבוד הזה'. דוד גויטין לשר החוץ, 19.11.1952, א"מ, חצ-353/17; השוו: גולדשטיין, **אינשטיין**, עמ' 172-173; ראו גם: Einstein to Maariv newspaper editor Azriel Carlebach, 21.11.1952, AEA, 41-93.

62 עזריאל קרליבך, 'נתנשאנו', **מעריב**, 19.11.1952.

63 ישיבת סיעת מפא"י בכנסת, 18.11.1952, א"מ, ע' 24-11-1952; אליעזר ליבנה, 'הנשיא הראשון', **בטרם**, 15.12.1952; 'מעשה אינשטיין', **מעריב**, 21.11.1952; על עמדה המצדדת בהצעה ראו מאמר מערכת: מ"ד, 'פנייתו של ראש הממשלה אל אלברט אינשטיין', **דבר**, 21.11.1952.

64 'המרצע הגלותי', **הדור**, 16.11.1952. הביקורת הייתה על **מעריב** שהעלו את ההצעה. ראו גם את תגובת העיתון לפרסום: 'תכונה גלותית', **מעריב**, 19.11.1952.

65 ד"ב מלכין [דב בר] 'נשיא לישראל – מישראל', **הדור**, 19.11.1952.

66 זוהר ארנון, 'היאה כס הנשיאות לאינשטיין?', **חרות**, 21.11.1952; א' שמאי, 'דבר והיפוכו', שם, 25.11.1952.

הייתה הסכמה רחבה.⁶⁷ את הרצון כי הנשיא יהיה דמות מקומית הצדיקו במפלגות הציונות הדתית באמצעות הרעיון של מלך מקרב אחיך: 'אם מלך מוקם מקרב העם – מה יודע הוא איינשטיין על עם זה?'⁶⁸ נכתב בעיתון הצפה, בהדגשת קשרו הרופף של איינשטיין ליהדות ולציונותו; לידם הדבר מטיל ספק אם יוכל לממש את תפקידו החברתי של הנשיא.⁶⁹ הצעת הנשיאות לאיינשטיין ירדה מהפרק, ואתה הדיון בהקשר המרחבי של הנשיאות והייצוג שהוא חובק, ואף שמניתוח התגובות לפרשה עולה כי נמתחה בה ביקורת, נראה שהיא דווקא העלתה את קרנה של הנשיאות בכך שהוצעו לה מועמדים רמי-דרג בעלי שם עולמי.⁷⁰ התפיסה שהנשיאות מבטאת את העם היהודי כולו, ולא רק עמדה פנים-ישראלית הייתה נקודת מחלוקת מהותית שכמעט לא תשוב בוויכוחים על הנשיאות בישראל. נדמה שהוכרע כי הנשיאות מקומית, עם שאיפות להרחבת מוטת כנפיה גם על יהדות התפוצות.

כוחו הסמלי של הנשיא בעיצוב הממלכתיות ויצירת תנופה פוליטית

עיצוב מוסד הנשיאות כסמלי בלבד אינו מנטרלו מהשפעה פוליטית. מהתפיסה התרבותית-פוליטית הרואה בנשיא דמות אב למדינה עולה כי בכוחו לעצב את הסיפר הלאומי, להשפיע עליו, ובכך להיות גורם בר-השפעה על תהליכים חברתיים ופוליטיים.⁷¹ מכאן ברורה שאיפת המפלגות השונות להציב את נציגם בלשכת הנשיא, כדי לרתום את כוחו הסמלי לתפיסת עולמן או ליצירת תנופה לתנועתן. רעיון זה מסייע להבין את ההצעות השונות שעלו. מהראשונות להציג מועמד רשמי הייתה מפ"ם. מרגע הקמת מוסד הנשיאות הייתה מפ"ם מסויגת כלפיו בשל הזיקה הפרו-מערבית של וייצמן. בשנות כהונתו התחבטו בשאלה אם להעמיד מועמד נגדו, ולכן טבעי היה שעלתה השאיפה הנשיאותית על שולחן המפלגה.⁷² בדיון על מועמדם לתפקיד נוצרו שתי קבוצות. האחת תמכה במועמדותו של שפרינצק מפאת היותו אישיות פועלית ודמות מובהקת נגד בן-גוריון. טעם זה אפיין את הנשיאות ככלי יעיל מול הממשלה וראה בנשיא שחקן פוליטי שעשוי להציב מכשולים נגד הממשלה. הקבוצה האחרת תמכה ביצחק גרינבוים, כדמות שמצדדת ברעיונות התנועה אך

67 י' הפטמן, 'שיחות מענייני השבוע: על הניסים הניצחיים', **הבקר**, 12.12.1952; ראו גם: דוד פלינקר, 'מועמדים', שם, 21.11.1952; בן ציון כץ, 'לא אוכל לחשות', **ידיעות אחרונות**, 7.12.1952.

68 רפאל חסמן, 'ולא הפילוסוף נשיא', **הצפה**, 21.11.1952.

69 ש' חרמון, 'נשיאים ורוח', שם, 21.11.1952; שי"ן [שבתי דון-יחיא], 'אגב', שם, 20.11.1952; על עמדה התומכת במועמדותו של איינשטיין והביא יושב ראש המרכז העולמי של המזרחי, ראו: אריה לייב גלמאן, 'לבטי גלות', שם, 28.11.1952.

70 ראו בהקשר זה את שירו של יעקב אורלנד, 'משרת הנשיא ממרחק', **הדור**, 21.11.1952.

71 יוסף נדבה, 'מועמדו וסמכותו של נשיא המדינה', **מולד**, 35-36 (1975), עמ' 46-55.

72 על יחסה של מפ"ם לבחירת וייצמן כנשיא ראו פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 16.5.1948, פרוטוקול ישיבת מועצת המדינה הזמנית, 16.5.1948. ראו גם: **דברי הכנסת**, 1, עמ' 48-49, דיון מ-16.2.1949; ועדה פוליטית במפ"ם, מחברת 16, ארכיון השומר הצעיר (להלן: אש"צ).

אינה מפלגתית במובהק, ועשויה למשוך תמיכה של עוד מפלגות. בהצבעה גבר כוחם של המצדדים במועמדותו של גרינבוים, והוא נבחר כמועמד לנשיאות.⁷³ במאמר שכתב סנה להצגת גרינבוים הוא פיאר את מועמדותו כ'מסמנת את הכיוון אשר בו מוכרח להתפתח המשטר במדינת ישראל'.⁷⁴ להבדיל מחברי המפלגה שראו בנשיא כמי שיש לו השפעה על הפוליטיקה, עמדת הרוב שייצג סנה, ראתה בנשיא מצפן לרוח העם המעורב בעיצוב החברה והמדינה מבחינת האתוס ועולם הערכים שהיא מבטאת.

העמדה הרואה בנשיא דמות בעלת השפעה על עיצוב האתוס הלאומי, ובכך מייצרת תנופה פוליטית, הייתה בליבת ההתחבטויות של סיעת החרות ושל הציונים הכלליים. בחוק כהונת הנשיא שאושר בכנסת בדצמבר 1951 ופירט את הליך הבחירה נקבע סף של עשרה חברי כנסת כדי להציג מועמדות, והדבר הצר את ידי הסיעות הקטנות ודרש מהן לשתף פעולה. אחת מהן הייתה סיעת החרות; מכיוון שלא יכלה להציג מועמד לבדה היא פעלה לשתף פעולה עם סיעות אחרות, והמועמדת המרכזית הייתה סיעת הציונים הכלליים, שחרות שאפה להעמיד עמה את מועמדותו של אבא הלל סילבר.⁷⁵

רצונה של סיעת החרות להציג את סילבר כמועמד מעניינת על אף התנגדותה לאיינשטיין בגלל תפיסותיו הלאומיות. היא צידדה בסילבר, שאמנם תפיסותיו רחוקות מאלה של איינשטיין, אך הוא הציג תפיסה חלופית לזו שהייתה מקובלת באותן שנים בישראל.⁷⁶ שאיפה זו ראויה לציון גם בשל ייחוס כוח בין-לאומי לנשיא המתפקד לעתים כ'שר חוץ-על' – גורם בעל השפעה בין-לאומית הפועל כמליץ יושר של הממשלה.⁷⁷ סילבר ידע עברית והכיר לעומק את היהדות ואת מסורת ישראל, והדבר היה לרוחם של חברי סיעת החרות. יתרה מזו, אפשר לראות בהצגת מועמדותו ביטוי לרצונה ליצור תנופה פוליטית למחנה הימין האזרחי, שכן סילבר נחשב מנהיג בעל שיעור קומה שיכול להנהיג את האופוזיציה למפא"י.⁷⁸ אולם סיכויי בחירתו של סילבר היו נמוכים בשל יחסיו הרעועים עם בן-גוריון,⁷⁹ ובאותה תקופה מנע ממנו בן-גוריון את תפקיד נשיא האוניברסיטה העברית

73 ועדה פוליטית במפ"ם, 12.11.1952, מחברת 17, אש"צ; משה סנה, 'גרינבוים – מועמד מפ"ם לנשיאות', **הארץ**, 20.11.1952.

74 משה סנה, 'יצחק גרינבוים – מועמד לנשיא המדינה', **על המשמר**, 21.11.1952; ראו גם: 'בחירת הנשיא', שם, 21.11.1952. הקשר בין סנה לגרינבוים נטוע בשורשיהם המשותפים בהסתדרות הציונית בפולין, ובסיעה על המשמר – הסיעה הציונית הגדולה במדינה. ראו: אלי שאלתיאל, **תמיד במרי**, עם עובד, תל אביב 2001; על טעמיו של גרינבוים להתמודדות ראו: יצחק גרינבוים, 'למה אתייצב לבחירה?', **על המשמר**, 24.11.1952.

75 'החלטות מרכז התנועה', **חרות**, 28.11.1952; יוחנן בדר, 'השבוע בכנסת', שם, 4.12.1952.

76 עופר שיף, **הציונות של המנוצחים: המסע של אבא הלל סילבר אל מעבר ללאומיות**, רסלינג, תל אביב 2010.

77 עניין עקרוני זה מצריך עיון, ונדרשת הרחבה במחקרים נוספים באמצעות ספרות תאורטית מתאימה ומקרי בוחן אחרים כמו הקשר בין סילבר לאיינזהואר.

78 שיף, **הציונות של המנוצחים**, עמ' 219.

79 שם, עמ' 247-262.

בירושלים מטעם דומה: החשש שמא תפגע השתקעותו בישראל בשלטונה של מפא"י ותהיה זריקת מרץ לאופוזיציה.⁸⁰ זה היה טיעון הנגד של בן-גוריון וטיעון תמיכתם של חברי החרות – תפקיד הנשיא ישפיע על עיצוב הפוליטיקה.⁸¹ על אף שאיפתה של החרות, ואולי על אף רצונו של סילבר שלא פסל זאת על הסף, הכריעו הציונים הכלליים, שהחליטו להצטרף לקואליציה, לא לשמש מפלגת חלופה אלא קורקטיבה.⁸²

בתוך הציונים הכלליים נערכה התמודדות פנימית בין עמנואל ניומן, יושב ראש הוועד המנהל של הסתדרות ציוני אמריקה, ובין פרץ ברנשטיין, יושב ראש המפלגה, שגם נבחר למועמד המפלגה.⁸³ ברנשטיין הכיר בכך שמועמדותו היא בגדר הפגנה מסוימת כלפי מפא"י וטען נגד מה שכינה 'קמצנות מודגשת' בבניית סמכויות המוסד. הוא גרס כי אישיותו של וייצמן נתנה לנשיאות את זוהרה ולאחר לכתו נדרשת חקיקה שתבטיח לנשיא סמכויות ותפקידים רשמיים.⁸⁴ במפלגה ראו במועמדותו של ברנשטיין הזדמנות 'לגילוי הרצון של הרוב המכריע במדינה לשינוי ערכין' ושיקפו באמצעותה את התפיסה כי יש לנשיא תפקיד בעיצוב צביון המדינה, בגיבוש דרכה הלאומית, בהשפעה על האתוס שלה ועל הסיפר הלאומי, ולכן עוצמתו הפוליטית עשויה להיתרגם לכוח מפלגתי.⁸⁵

דפוס זה ניכר גם בהתנהגותן של מפלגות הציונות הדתית. עוד מראשית ההתמודדות שאפו המזרחי והפועל המזרחי להציג מועמד דתי. שתיהן ראו בכך מתן ביטוי לתרומתן למדינה וביטוי ללאומיותה. 'לפחות אחד המועמדים בשלשת המשרות הגבוהות במדינה צריך להיות יהודי דתי', אמר יצחק רפאל, חבר הפועל המזרחי בדיון של הסיעה בנושא, וקיפל בטיעונו את הגישה ההסדרית לפוליטיקה הרואה ערך בביוור התפקידים הפוליטיים לקבוצות אוכלוסייה מגוונות.⁸⁶ בדיון בסיעה עיטרו את רשימת המועמדים בכירי המחנה הדתי, אך מועמדותו של אהרן בארט, שסומן כ'מועמד הטבעי', גברה.⁸⁷ מועמדות זו ירדה

80 אורי כהן, **אוניברסיטת-אם: האוניברסיטה העברית בירושלים, 1948-1967**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2019, עמ' 80-83.

81 יוחנן בדר, 'ארבע מפלגות רודפות פרסטיז'ה', **חרות**, 30.11.1952.

82 שיף, **הציונות של המוניציפלים**, עמ' 295; על הציונות הכללית בשנות החמישים ראו: אמיר גולדשטיין, 'גח"ל בין משבר ללגיטימציה: "גוש חירות ליברלים" 1965-1969', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2005, עמ' 49-56.

83 מאמר מערכת, **הבקר**, 28.11.1952.

84 פרץ ברנשטיין, 'בחירת נשיא', **הארץ**, 12.12.1952.

85 מאמר מערכת, **הבקר**, 28.11.1952.

86 פרוטוקול ישיבת הפועל המזרחי בכנסת, 17.11.1952, ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר-אילן (להלן: 'אצ"ד'), חטיבה 3, מכל 1, תיק 6; על הפוליטיקה ההסדרית כיסוד במנגנון ההפעלה של הציונות הדתית ראו: דב שוורץ ואשר כהן, **מרומומות לחרדה: הציונות הדתית בעשור הראשון של המדינה**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2020, עמ' 13-34.

87 בארט היה כלכלן ומשפטן, מבכירי המזרחי. בשנות העשרים והשלושים היה לבכירי המשפטנים במוסדות הציוניים. בפעילותו ביישוב כיהן כיושב ראש מגבית כופר היישוב, ולימים היה יושב ראש של מגבית ההתגייסות וההצלה – המכשירים הכספיים של היישוב. אלו הקנו לו הכרה בציבור ואף אהדה, אך הציבור הכיר אותו בייחוד בעת מינויו למנכ"ל בנק לאומי, ששם כיהן מ-1947 והיה

מהפרק לאחר שזה סירב להציג את מועמדו ללא תמיכתה של מפא"י, והדבר סלל את דרכו של מרדכי נורוק לנציג הדתיים. רצף הדיונים במפלגת הפועל המזרחי, החשובה והמשפיעה בקרב המפלגות הדתיות, הדגיש את שאיפתם של גורמים בה לחזק את מעמד הדתיים באמצעות תפקיד הנשיא – ובכך קיפלו בתפקיד הנשיא גם היבטים של תנופה פוליטית ורעיונית.⁸⁸ עדות יפה לכך מבוטאת באוטוביוגרפיה של יצחק רפאל, שקידם בעקשנות את נורוק אך הזכיר את הפרשה הזאת בפסקה אחת בלבד, בין מאמציו לשיפור מעמד הדתיים בכנסת לפעילותו למען הדתיים בקואליציה – אזכור המבטא גם ממרחק הזמן את המאבק לבחירת נורוק כמאמץ לשיפור מיצובם של הדתיים בפוליטיקה.⁸⁹

התפיסה הרואה בנשיא דמות שיש בכוחה להשפיע על החיים הלאומיים באמצעות עיצוב האתוס הלאומי באה לידי ביטוי גם בדיוני מפא"י. לאחר שבמפא"י לא שללו מועמד מחוץ למפלגתם הם נדרשו להכריע בעניין אהרן בארט. נימוקי ההתנגדות למועמדותו משקפים את הדאגה מנשיא דתי ומטעם זה בדיוק – השפעה על הסיפור הלאומי. בדיון עלה החשש שמא נשיא דתי יהיה נתון ללחץ מתמיד של חוגים דתיים ולכן אפשר שיקרא תיגר על רעיונותיה של מפא"י. נטען כי סמכויותו הטקסיות מבטאות השפעה על דמותה של המדינה, והיא תצבע את הנשיאות בצבעים דתיים: 'אנו יכולים להסתבך בטקסים משונים ביותר', אמר מרדכי נמיר בנימוק התנגדותו.⁹⁰ גם בן-גוריון התנגד, והוא כתב ביומנו: 'ברצון או שלא ברצון ישלוט יתר על המידה דת ורבנים בחיי המדינה'.⁹¹ התנגדותו נבעה מהסתייגותו מהדת כמרכיב מבסס של החיים הלאומיים, וראייה בדת כלי בידי המדינה כחלק מתפיסת ה'דת האזרחית' שלה.⁹² בהקשר של הנשיאות, הכרה בכך שנשיא חובש כיפה עשוי להשפיע על עיצוב המדינה כרוכה בהכרה שהנשיאות משפיעה על עיצוב האומה באמצעות הסמליות החובקת את הנשיא. לכן התנגדה מפא"י למועמד דתי, והלכה למעשה גם לכל מועמד אחר שאינו ממפלגתה. שאיפתה הייתה לבטא את ההרמוניה של התפקידים הלאומיים ולסמן את עצמה כמקדמת הממלכתיות בכל השדרות הפוליטיות והלאומיות.

אחראי לכינון המטבע הישראלי. בתור כזה, חתימתו עיטרה את שטרות הכסף הראשונים. יצחק רפאל, **האנציקלופדיה של הציונות הדתית**, 1, מוסד הרב קוק, ירושלים 1958, עמ' 227; ראו גם: משה אונא, **בדרכים נפרדות, המפלגות הדתיות בישראל: בחינת דרכן עם הקמת המדינה ובכנסת הראשונה והשנייה**, יד שפירא, אלון שבות 1983, עמ' 142-143.

88 ישיבת הפועל המזרחי בכנסת, 1.12.1952, 6.12.1952, אצ"ד, חטיבה 3, מכל 1, תיק 6; ישיבת הוועד הפועל המזרחי, ט"ו בכסלו תשי"ג, שם, חטיבה 3, מכל 1, תיק 144; ישיבת הוועד הפועל, י"ט בכסלו תשי"ג, שם.

89 יצחק רפאל, **לא זכיתי באור מן ההפקר**, עידנים, ירושלים 1981, עמ' 171-172.

90 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 26.11.1952, אב"ג.

91 יומן בן-גוריון, 23.11.1952, שם.

92 ניר קידר, **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2009, עמ' 43-84.

משקפיים אלו ייטיבו להסביר את המאבק בתוך מפא"י בין התומכים בשפרינצק לתומכים בבן-צבי. לכאורה מדובר בעימות פנימי, שאפשר לראות בו עימות בין יוצאי אחדות העבודה ליוצאי הפועל הצעיר בתוך מפא"י, וכן בעיקר מאבק על היבטים אישיים, ולא בהכרח רעיוניים, אך העימות שיקף את רצון בן-גוריון בהרמוניה של התפקידים שמשפיעים על עיצוב התודעה הממלכתית, ובכללם הנשיאות.

עוד מראשית הבחירות סומן שפרינצק כמועמד המוביל למשרה בשל תפקידו כממלא מקום הנשיא ויושב ראש הכנסת, אולם בן-גוריון צידד בבן-צבי דווקא.⁹³ תפקידו של בן-גוריון בבחירתו של בן-צבי במוסדות מפא"י היה מכריע; הוא היה המוציא והמביא של המועמדות, העלה אותה, קידם אותה והצדיק אותה לפני חבריו שהתנגדו במפלגה.⁹⁴ כשביקש להצדיק את מועמדותו של איינשטיין הוא ביטא לנשיאות הגדרת רוחב: מייצג העם היהודי כולו, אך שביקש להצדיק את מועמדותו של בן-צבי הוא ביטא הגדרת עומק: 'הוא לא רק סמל של מדינת ישראל, של המיליון וחצי היושבים בתוכה, ואפילו לא של 11 מיליון היהודים שישנם בעולם – אלא של כל הדורות'. בנאומו הוא ביטא את התכונות הנדרשות מהנשיא:

הוא צריך לסמל את מיזוג הגלויות, שהוא יעודה העליון של המדינה עכשיו. הוא צריך לסמל את הטהרה והאצילות האישית. הוא צריך להיות איש רוח. נדמה לי שמכל אותם עשרות החברים הראויים בהחלט לאיצטלה זו [...] הרי כאשר אני בודק מי מסמל דבר זה בשלמות יתרה, אני רואה לפני את אישיותו של יצחק בן-צבי.⁹⁵

בהעלאת מועמדותו של בן-צבי העניק בן-גוריון משקל נכבד לשאלה העדתית ולייצוגה וראה בבן-צבי דמות שיכולה לתרום למטרה הלאומית של מיזוג הגלויות. הוא ביטא בכך את התפיסה שהדגישה את הפוטנציאל של הנשיא להשפיע על עיצוב סדר היום הלאומי באמצעות כוחו הסמלי.

שעת הבחירה – מבעד למסך המפלגתיות

'ריקוד סביב הכורסה', כך ניסח שמואל סביסלוצקי, בעל הטור הפוליטי בידיעות אחרונות, את התחרות המפלגתית על לשכת הנשיא ותהה: 'מניין האש הקדושה המתלקחת למלחמת הבחירה על הנשיא?'.⁹⁶ אותה אש קדושה הייתה הדבקות של המפלגות במועמדיהן, שהייתה לסממן המרכזי באשמורת השלישית של מסכת הבחירה והייתה

93 יצחק נבון, כל הדרך: אוטוביוגרפיה, כתר, ירושלים 2015, עמ' 134; בר זוהר, בן-גוריון, ב, עמ' 940; יומן בן-גוריון, 16.11.1952, אב"ג.

94 אבי בראלי, 'פוליטיקה מפלגתית ופוליטיקה של ממשל: הנהגת מפא"י במעבר מיישוב למדינה', ישראל, 5 (2005), עמ' 42.

95 פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 26.11.1952, אב"ג.

96 שמואל סביסלוצקי, 'הרקוד סביב הכורסה', ידיעות אחרונות, 28.11.1952; ראו גם: הנ"ל, 'מאיינשטיין ל...ווינשטיין', שם, 21.11.1952.

עשויה להביא לשוויון ולשיתוק עבודת הכנסת. הדבר היה בלב שיח וביטא את החשיבות הרבה שראו המפלגות בבחירה.⁹⁷

חוק כהונת הנשיא, שהוזכר קודם לכן, קובע כי בשתי ההצבעות הראשונות נדרש רוב מוחלט, כלומר יותר משישים חברים, ואילו בהצבעה שלישית נדרש רוב מסך המשתתפים בהצבעה. שני סבבי ההצבעה הראשונים לא הביאו להכרעה, ורק בשלישי שינתה מפ"ם את הצבעתה, ובן-צבי נבחר לנשיא.⁹⁸ השינוי הוסבר בכך שמפ"ם התייצבה למען מועמד מחנה הפועלים, ובכך ביקשה לשתף פעולה עם מפא"י, יריבתה.⁹⁹ התייצבות שתי מפלגות הפועלים הבליטה את הבחירה כהיבט אידאולוגי-מחנאי. ההיבט הקיבוצי הוזכר רק באמירות אגב, והדגש היה על בחירת נציג הפועלים. כצנלסון כתבה על הבחירה כי היא 'כיוונה לרצונה של תנועת הפועלים',¹⁰⁰ ובהפועל הצעיר נכתב כי במעשיה של מפ"ם 'היא הבליטה את כוחה של תנועת הפועלים בשעה שהיא מאוחדת'.¹⁰¹ עיתון דבר, שבמשך שבועות ארוכים כתש את מפ"ם על רקע עמדותיה בפרשת משפטי פראג והוציא אותה מכלל המחנה, העניק לה חיבוק חם על הצטרפותה 'אל תובעי כהונת הנשיא לנציג מעמד העובדים שמפ"ם היא חלק ממנה'.¹⁰² ועיתון הדור כתב כי הנשיא שייך לעם כולו, אך הזכיר לקורא מי הוא העם: 'נשיא העם העובד'.¹⁰³ ביטויים אלו, שהמכנה המשותף בהם הוא מחנה הפועלים, ביטאו את הזיקה של הבחירה – אמנם הנשיא מעל המפלגות, אמנם הבחירה לכלל העם, אך דגש מופגן ניתן לתנופה האידאולוגית הנוצרת בבחירה בנשיא שבא משורות מחנה הפועלים.

הזיהוי הפוליטי של בן-צבי כאיש מחנה הפועלים היה חלק מהברכות אך גם חלק מהביקורות. אבא אחימאיר כתב בעיתון חרות: 'לא בן-צבי ההולך ישר, יפריע להשתוללויותיו של בן-גוריון'.¹⁰⁴ אחימאיר ראה בתפקיד הנשיא כזה שברשימת מטלותיו להציב מחסום למול הממשלה, וביטא דבר-מה מתפיסתה של סיעת החרות כלפי מוסד

97 ישיבת הוועד המורחב של הפועל המזרחי, ט"ו בכסלו תשי"ג; ראו גם: פרוטוקול ישיבת סיעת מפא"י בכנסת, 8.12.1952, אמ"ע; לפי יומן בן-גוריון, הוא נפגש עם עקיבא גוברין, וזה הביע בפניו את החשש שלא ייבחר נשיא, 1.12.1952; 'המפלגות מתכוננות לבחירת נשיא המדינה', הבקר, 7.12.1952; 'עוגן הצלה', ידיעות אחרונות, 3.12.1952; תחושת התיקו השתקפה בכותרות העיתונים, כך למשל בכותרות עיתון הארץ מאותו השבוע: 'אפשרות של תיקו בבחירת הנשיא', 1.12.1952; 'אין כל התפתחות חשובה בעניין בחירת נשיא המדינה', 3.12.1952; 'סיכויים קלושים למניעת תיקו', 4.12.1952; 'נמשך הקיפאון לקראת בחירת הנשיא', 7.12.1952.

98 'יצחק בן-צבי נבחר נשיא מדינת ישראל', שם, 9.12.1952; שלום רוזנפלד, 'כך נבחר הנשיא השני בישראל', מעריב, 9.12.1952; 'ההכרעה הפלה', העולם הזה, גיליון 789, 11.12.1952.

99 דברי הכנסת, דיון מ' 8.12.1952; 'ההכרעה נפלה', שם.

100 כצנלסון, 'בחירת הנשיא'.

101 זאב דורסוני, 'מעמד בחירת הנשיא', הפועל הצעיר, 16.12.1952.

102 מ"ד [מערכת דבר], 'דבר היום: עם בחירתו של יצחק בן צבי', דבר, 9.12.1952.

103 'נשיא העם העובד', הדור, 9.12.1952.

104 אבא סיקרא [אבא אחימאיר], 'יצחק בן-צבי', חרות, 14.12.1952.

הנשיאות.¹⁰⁵ נוספה לכך קריאתה של הסיעה לבן-צבי להתעלות מעל החיים המפלגתיים ולהיות לסמל עבור כולם. בחרות ניכרה מין שניות בנוגע לבחירה מצד אחד אישיות מסורתית, עם זיקה לירושלים, ומצד אחר אישיות מפלגתית מובהקת בתוך מוסד שלדים נועד לאפיין את הנשגב:

אישיות העומדת מעל למפלגות – זו האישיות המסמלת המעמידה ומגלמת במשרתה את המדינה כולה. ברכתנו לנשיא החדש, כי ישכיל להתנשא מעל אפרוריותם של החיים המפלגתיים, לנתק כבלים כיתתיים ולהפוך לסמל המדינה – סמל עצמאי ובלתי תלוי.¹⁰⁶

נימה מסויגת נשמעה גם בקרב הציונים הכלליים. במאמר המערכת של עיתון הפקר נכתב נגד 'המעמד הרם אשר חולל'. חילון הבחירה, כך כינה זאת יוסף הפטמן, מלמד על תפיסתו את הרצוי בה: הליך שהילת קדושה עוטפת אותו ונלווית לו 'התרוממות רוח'.¹⁰⁷ כך פירט על המיאוס במאבקים הפוליטיים בבחירת התפקיד הסמלי, באגביות שנהייתה בה הנשיאות למשחק פוליטי: 'כך הם החיים הפוליטיים שלנו – בעצם זהו משחק שחמט בלתי-פוסק: הנה אני הסעתי את הצריח שלי מכאן לפינה זו, נראה נא מה תהיה תשובתך, אמנם דרך אגב, בחרנו בנשיא'.¹⁰⁸ באמירה זו נמתחה ביקורת נוקבת על היעדר המחשבה בבניית מוסד הנשיאות ועל חוסר הבגרות בהכפפתו לכללי המשחק המפלגתיים השגרתיים. ביקורת על התרבות הפוליטית שהייתה בה טרוניה נוקבת על אופני בניית המשטר ועל הכפפתו לשאיפות מפלגתיות. נימה מלנכולית זו הייתה גם מנת חלקו של ברנשטיין, אחד המועמדים: 'החיים הפוליטיים – ואולי חיים בכלל – הכרח שיהיו בנויים על מידה לא קטנה של שכחה. אני מקווה, שנשכח מהר, כיצד נבחר הנשיא השני של מדינת ישראל'.¹⁰⁹ קרליבך, שכאמור ראה בנשיא מלך שממשיך את מורשת מלכות ישראל הקדומה ומבטא את הסדר החברתי והלאומי סנט במאמר הסיכום שכתב במפלגות על היעדר הבגרות הממלכתית אשר הייתה לחלק מהבחירות: 'יום קטנות [...] בו מכריזים כי נשיאנו והסמל העליון של מדינתנו הוא – שטן הפלגנות והמפלגתיות הצרה'.¹¹⁰ מאמרו, השמור ללשון הפובליציסט, גדוש דימויים ופאתוס שנועד לרומם את תפקיד הנשיא ולהשרות עליו מן הרוח המלוכה המקראית, ועם זאת נמתחה בו ביקורת נוקבת על בכורת הפוליטיקה בתהליך בינוי האומה.

Shoham Wechsler, "He is Living Israeli Flag": The Right and the Presidency in Israel under Chaim Weizmann, 1948-1952', *Middle Eastern Studies*, 60, 2 (2024), pp. 308-319

106 מאמר המערכת, 'עם בחירת הנשיא', חרות, 10.12.1952.

107 מאמר המערכת, 'המעמד הרם אשר חולל', הפקר, 8.12.1952.

108 הפטמן, 'שיחות מענייני השבוע'; ראו גם: דוד פלינקר, 'נשיא יהודי', שם, 12.12.1952.

109 פרץ ברנשטיין, 'בחירת נשיא', הארץ, 12.12.1952.

110 עזריאל קרליבך, 'מעמד לא נישא', מעריב, 8.12.1952.

קרליבך ביטא תסכול, ואף זעם, ואלה השתלבו עם המועקה, הבדידות והמבוכה שעוררה מערכת הבחירות. לעומתם, טקס ההשבעה נועד להיות תמונת ראי – רגע של התרוממות רוח שמבטא את הקסם אשר מוסד הנשיאות ניחן בו. הטקס כונה במסמכי המשטרה 'מבצע הוד' ומילא את ירושלים התרגשות. המונים חיכו בצדי הדרכים לרכב השרד שהסיע את הנשיא המיועד אל בניין הכנסת, ואזרחים ביקשו לנשק את רגליו של מי שהם ראו בו 'מלך ישראל'. הדבר לא נראה כמו תופעה שגרתית במפגש בין הפוליטיקאי לציבור הרחב.¹¹¹ מערכת הבחירות לא הייתה מפגן של אחדות הניגודים, אך השבעתו ביטאה את הרפובליקניות המלוכנית של התפקיד. עד לפני רגע השתלחו בו בעוצמה, וכעת בירכו אותו כולם בברכת 'יחי הנשיא'. אפשר לראות בטקס ההשבעה גם רמז מטרים לכהונתו של בן-צבי, שהעמיד במרכז את העממיות והפשטות, את ירושלים ואת רעיון קיבוץ הגלויות. אלו היו ברבות השנים למוטיבים המרכזיים בכהונתו, ותפסתו כ'נשיא יהודי' השתקפה במערכת הבחירות.

מי שזיהו יותר מכול את הרוח הכמעט דתית שנשאה השבעתו היו חברי הכנסת הדתיים. עד יום קודם לכן הם עוד נאבקו בעיקשות על מועמדם, מאבק שחברי הפועל המזרחי תיארו כלא פחות מחורבנה של הסיעה והיה עלול להביא להדרתם מהקואליציה העתידית. כל זאת עבור הצגת מועמדות של נשיא חובש כיפה, אשר הם ראו בו 'ניצחון מוסרי שאין לזלזל בו'.¹¹² אולם גם בן-צבי היה דמות מסורתית וכיבד את ההשבעה בדתיות מסוימת. היטיב לתאר זאת מאמר המערכת של הירחון זרעים, ביטאונה של תנועת בני עקיבא: 'לא יתואר כמה שמחה וגיל מלאו את הלבבות בעת השבעת הנשיא כאשר הוא עמד חבוש כובע לראשו וידו מונחת על התנ"ך', נכתב שם.¹¹³ הניחוח הדתי שסיפק בן-צבי לטקס השבעתו היה מוסכם ומקור לרוממות כללית. בחרות עיתון הציונים הכלליים נכתב בחיוב כיצד נודעזע הלב כשעל ראש הנשיא כובע וידו על התנ"ך. בדר כתב חנן על התקדים שהוא יצר. ארגוב סיכם כי אוחז בתנ"ך, וקול השופר העבירו רטט קדוש בהשים כתר הנשיאות על ראשו: 'שוב חודשה הנשיאות בישראל – הנשיא הראשון והשני!'.¹¹⁴

טקס ההשבעה היה ביטוי למלכות ישראל שביקשה הנשיאות לייצג וחשף את מקומה בעיני בני התקופה ובדמיונם הפוליטי של מעצבי דעת הקהל. היה בטקס ההשבעה ביטוי

111 'הנשיאות', העולם הזה, גיליון 790, 18.12.1952; מעניין לראות כי התנהגות דומה הייתה גם בכינוס המיוחד של מועצת המדינה הזמנית לכבוד וייצמן שנערך בתל אביב. בעיתון הארץ דווח כי התושבים שמעו על הגעתו 'ורבים התחילו לנהור אל הבית שבו נערכות ישיבות מועצת המדינה'. במעריב נכתב על אישה שרצה אל הנשיא, ובידה תינוק, ודרשה שישק לרך שביתה: 'זה מאות בשנים לא זכו תינוקות מישראל לקבל את ברכתו של נשיא בישראל', נכתב. את מה שנראה כהתנהגות חריגה של הציבור הציגו גולני וריינהרץ, הביוגרפים של וייצמן, כאווירה שאפיינה את הופעותיו הציבוריות, ואף כשגרה. גולני וריינהרץ, האב המייסד, עמ' 749; הארץ, 1.10.1948; מעריב, 1.10.1948.

112 'הצהרה אישית של הרב נורוק', הצפה, 9.12.1952; בולטין של מרכז המזרחי העולמי, 11.12.1952, גנוז הצינונות הדתית במוסד הרב קוק.

113 עורך, זרעים, גיליון 138 (דצמבר 1952), ארכיון בני עקיבא.

114 פלינקר, 'נשיא יהודי'; יוחנן בדר, 'מתנת דאנאים למפא"י', חרות, 9.12.1952; ארגוב, 'בהיבחר נשיא ישראל'.

למקומו של הנשיא בתרבות הפוליטית שהדגיש את השיבה לריבונות וחידוש העצמאות לאחר אלפיים שנות גלות, והסממנים הדתיים השתלבו בעקרון קדושתה של המדינה.

הנשיא והנשיאות בראשית ימי המדינה

הלכה למעשה היו הבחירות לנשיאות ב־1952 הפעם הראשונה שבחרו נשיא בישראל. מבחירתו של וייצמן נעדרה התכונה הציבורית שהייתה בזו, אותו עזוז של מעשה הבחירה שמילא את השיח הציבורי בפרשנויות למהות הסמל הלאומי ולטיבו של המוסד. נפתולי הדרכים שעיצבו את מוסד הנשיאות סיפרו סיפור ייחודי, גם אם התוצאה הסופית נראית מובנת מאליה – במבט משטרי משווה.

מוסד הנשיאות הטקסי בישראל הוא תולדה של העברת משקל הכובד הביצועי מהמוסדות הציונים הבין־לאומיים למוסדות הפוליטיים הארץ־ישראליים. כחלק מתמורה זו הוזז וייצמן מלשכת נשיא ההסתדרות הציונית.¹¹⁵ זו הייתה התנועה שהניעה את גלגלי השיניים לעבר יצירת תפקיד נשיא טקסי לרפובליקה העברית המתהווה. וייצמן המשיך לפעול גם בהיעדר תפקיד רשמי, ובכך ניתב את דרכו לתפקיד נשיא מועצת המדינה הזמנית, ואחרי כן לנשיא המדינה.¹¹⁶ במאבקים הפוליטיים של ראשית המדינה פסל בן־גוריון כל ניסיון לעבות את תחומי סמכויותיו של הנשיא ולהשוותם לנשיאים במדינות מערביות אחרות. היעדר הסמכויות החשובות יצרו לא פעם בלבול ציבורי בנוגע לתפקיד הנשיא וייצמן, וחליפת מכתבים שניהל עם שרתוק מעידה על אכזבתו האישית מכך שאין לו השפעה על מדיניותה של הממשלה.¹¹⁷ דגם 'הדחייה-אימוץ' של קוקלי מסייע להבין את היווצרות הנשיאות בישראל, שכן הוא משקף אימוץ של סימני המלוכה של המשטר הקודם – המנדט הבריטי וקישוטם בסממנים יהודיים. מדינות אירופיות, שאימצו את הדגם הטקסי, היו מדינות שהושפעו משלטון מלוכני, מקומי או זר, ויכלו להישען על סממניו.¹¹⁸

115 יוסף גורני, שותפות ומאבק: חיים וייצמן ותנועת הפועלים בארץ ישראל, אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תל אביב 1976, עמ' 176-210.

116 מאיר חזן, 'חיים וייצמן וההחלטה על הקמת מדינת ישראל', ציון, פא, ב (2016), עמ' 215-247.

117 התכתבויות בין שרת לוייצמן: 'הנשיא וייצמן חליפת מכתבים', א"מ, חצ-2391/60; ראו גם: Chaim Weizmann, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, vol. 23: August 1947-1952 (edited by Aaron Kleiman), Transaction Books, Jerusalem 1980. June 1952. מכתבי וייצמן לשרתוק 13.6.1948, 14.6.1948, 26.6.1948; במכתב מיהודה הארי לוין, יועץ בשגרירות וושינגטון בתקופת מערכת הבחירות לנשיאות המדינה בשנת 1952, נכתב כי העיתונות האמריקנית מניחה בטעות שתפקידו של נשיא מדינת ישראל פוליטי מעשי, כמו של נשיא ארצות הברית. "ה לוין אל משרד החוץ, 3.12.1952, א"מ, חצ-353/16.

118 ביטוי נגלה נפלא של היבט זה הוא מקום מושבו של הנשיא המשתכן בארמונות המלוכה האירופיים. כך למשל, נשיא אוסטריה משתכן בארמון הופבורג – מקום מושבם של קיסרי האימפריה האוסטרית והאימפריה האוסטרו-הונגרית; נשיא איטליה משתכן בקוירינאלה – מקום מושבם של

מדינת ישראל חסרה תימוכין מקומי להישען עליו, ולכן היא נשאה עיניה מצד אחד למלוכה האירופית בכלל, והבריטית בפרט, ומצד אחר אל מקורות היהדות. את היחס הציבורי לנשיא ביטא ההיסטוריון מאיר חזן במילים ‘צימאון למלך ולמלוכה’, פרי התמונה העולה מתיאור מופעיו הציבוריים של וייצמן, והרטוריקה, הלעתיים מופרזת, שנלוותה אליהם.¹¹⁹ ממכתבים אישיים ומהרטוריקה המופגנת בהם אפשר ללמוד על הזיקה המלוכנית שזכה לה הנשיא. כאשר דיווח דוד גויטין, ציר השגרירות בוויינגטון, למשה שרתוק שר החוץ על שיחותיו עם איינשטיין הוא כתב כיצד הציע לו את ‘כתר מלכות ישראל’ וכי מחפשים אדם כמו ‘המלך הראשון שלנו’.¹²⁰ גם אם היו ביטויים אלו מן השתפכות למטרת השכנוע, הם מבטאים את רוח התקופה בנוגע למוסד הנשיאות ולווייצמן עצמו. גויטין ציין בדבריו את המונח ‘כתר מלכות ישראל’; ואכן, ניכר כי השתמשו לא פעם במונח ‘כתר’ כדי לתאר את מעמדו של וייצמן ואת הנשיאות עצמה.¹²¹ בן-גוריון הגדיל לעשות כשתיאר את וייצמן כבעל שני כתרים: ‘כתר מלכות וכתר תורה’.¹²² השימוש בעולם מונחים ששאוב מן המלוכה היהודית היה לחלק בולט בעיצוב הנשיאות בראשיתה. כך, כאשר הושבע וייצמן לנשיא המדינה, בפברואר 1949, עלה לשאת ברכה חבר הכנסת הרב אברהם חיים שאג (צוובנר) מסיעת החזית הדתית המאוחדת וברך: ‘ברוך אבינו שבשמים שחלק מכבודו ליראיו’.¹²³ השימוש בברכה המכונה ‘ברכת המלכים’ ביטאה את ההרגשה שבחירת הנשיא כמוה כבחירה במלך מודרני. העיצוב המלוכני של התפקיד ניכר בגינונים הציבוריים שהתלוו אליו, שדמו לאלה של המלוכה – הנשיא עומד במרכז עולם הדימויים של האומה, וימי ההולדת והחתונות המלוכניות נהיים ימי חג עממיים.¹²⁴ יום הולדתו ה-75 של וייצמן משקף את הזיקה הכפולה הן למלוכה הן למסורת היהודית. חגיגות יום הולדתו בנובמבר 1949, היו לחג עממי רב-רושם שביקש לקרב את הציבור לנשיא. החג כונה ‘חג הנשיא’, והציבור התבקש להניף את דגל הלאום על גגות הבתים, בבתי הספר שוחחו בבוקר על וייצמן, ובערב נשאו תפילה מיוחדת שנכתבה לשלום המדינה ולשלומו. לתפילה צורפה, בביטוי של סמליות דתית, מתנה ייחודית משר הדתות: ספר תורה אישי, כדי לקיים את

מלכי איטליה; נשיא גרמניה שוכן בארמון בלוו – מקום מושבו ההיסטורי של יורש העצר הגרמני בתקופת הקיסרות הגרמנית. מעניין לציין שבהיעדר מבנה דומה בישראל בחר הנשיא בן-צבי לייחד משרד לעבודתו הסדירה בהר ציון, מקום קברו של המלך דוד. ראו: דורון בר, **לקדש ארץ: המקומות הקדושים היהודיים במדינת ישראל 1948-1967**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007.

119 חזן, **עצמאות ופוליטיקה**, עמ' 323.

120 דוד גויטין לשר החוץ, 19.11.1952, א"מ, חצ-353/17.

121 ראו למשל שימוש במונח ‘כתר הנשיאות’ בעיתונים היומיים: ‘לשאלת השעה’, **הפקר**, 27.11.1949; ‘חג הנשיא’, **חרות**, 27.11.1949.

122 דוד בן-גוריון, ‘תורה ומלכות’ (2.11.1949), **חזון ודרך**, א, הוצאת מפא"י, תל אביב 1951.

123 פרוטוקול ישיבת הכנסת, 17.2.1949, עמ' 51.

John Coakley, ‘Kingdoms, Republics and People’s Democracies: Legitimacy and National Identity in European Constitutions’, *National Identities*, 13, 3 (2011), pp. 267-285

המצווה שהמלך נושא בחיקו ספר זה.¹²⁵ היה בגינוני המלכות הללו ביטוי לרעיון המלוכה הרפובליקנית שעיצבו את התפקיד, ואלו זורעים אור על ההמולה בבחירות לנשיאות 1952, מבהירים את המילים מלאות הפאתוס והעוצמה שנשאה עמה הצגת המועמדים. הצגה זו אופיינית שכן תפקיד הנשיא טקסי ולפיכך נעדר כוח פוליטי, אך היא אינה מקיפה במלואה את את הבנת התפקיד, שכן סמליותו של הנשיא מייצרת לו כוח פוליטי, כזה שאינו ניכר בהוראות החוק היבשות. קוקלי ציין כי תפקידיו של הנשיא אינם פועל יוצא מהוראות החוק הכתובות לבדן אלא הם גם תולדה של הציפיות שעיצבו את המוסד הקובעות אופן הפרשנות של לשון החוק.¹²⁶ ספרות המחקר העוסקת בנשיאות טקסית מאפיינת את המונח 'לגיטימציה' כמפתח להבנת כוח הנשיא. גרימלדי (Grimaldi) מכירה בחמקמקותו של המונח, והיא נשענת על שני מובנים שלו: האחד, הבחירה בנשיא – ישירה או עקיפה, והאחר התמיכה הציבורית בו. כך או אחרת, על מובנים אלו לעלות בקנה אחד עם ציפיית הציבור מתפקיד הנשיא ולהלום את התרבות הפוליטית בזמן נתון.¹²⁷ מכאן אפשר להבין את כוחו הסמלי של הנשיא: תוצר המפגש בין הציפיות מן הנשיאות עם התרבות הפוליטית שהוא פועל בה. זו משמשת כלי מתודולוגי לבחינת הנשיאות לאורך זמן ולהבנת כוחה המשתנה מעת לעת.¹²⁸

אם ננתח את הפוליטיקה של ראשית המדינה על פי דגם זה, נמצא שהציפייה מהנשיא הייתה להיות מעין מלך מודרני בלבוש רפובליקני בתרבות פוליטית שנשענה על שני אדנים: הפוליטיקה והריבונות. שני האדנים של התרבות הפוליטית קשורים זה בזה, מעודדים עשייה ציבורית, מבליטים את הפוליטי בחיי הקהילה ואת המפלגה כמכשיר לעשייה זו. הקשר הזה עלול לייצר קושי שכן מעורבות מפלגתית עשויה להכתים את הנשיא. זו 'מלכודת' שהנשיא נדרש לתמרן בתוכה; מצד אחד להיות מעורב במסגרות שההכרעות הפוליטיות מתעצבות בהן, ומצד אחר לקיים את תפקידיו הסמליים, להתעלות מעל השגרה הפוליטית ולבטא את הנשגב באומה. ריחוק שלו עשוי להצטייר בציבור כאדישות וכחוסר ערך ולעורר תהייה בדבר הרלוונטיות של מוסד הנשיאות הטקסי.¹²⁹ כדי להבין את הנשיאות יש לבחון כיצד הציפייה מתפקידו משתלבת עם התרבות הפוליטית. לשם הבנת הפולמוסים השונים בין הנשיא עזר

125 'מתנת שר הדתות לנשיא', **מעריב**, 27.11.1949.

126 Coakley, 'The Prehistory of the Irish Presidency', pp. 539-558

127 Grimaldi, *The Informal Powers*, p. 172; Gerd Strohmeier, 'More Legitimation - More Competence? Heads of State in Parliamentary Systems in Comparative Perspective',

Zeitschrift Für Vergleichende Politikwissenschaft, 6, 2 (2012), pp. 177-196

128 Valerie Bresnihan, 'The Symbolic Power of Ireland's President Robinson', *Presidential Studies Quarterly*, 29, 2 (1999), pp. 250-262

129 ביטוי נהדר למתח זה משתקף בספרו האוטוביוגרפי של עזר ויצמן, שהוא תיאור בו כי שאף שמוסד הנשיאות יהיה למוסד שאיש אינו שונא, ובו בזמן הוא ביקש להיות מעורב בעניינים פוליטיים שנמצאים על סדר היום, אלו מטבעם נמצאים במחלוקת ציבורית ערה. עזר ויצמן, **רות**, סוף, ידיעות אחרונות, תל אביב 2002, עמ' 39, 52.

ויצמן לראש הממשלה בנימין נתניהו בשנים 1996-1999 יש לבחון את התמורה שחלה במערכת הפוליטית – המעבר להצבעה ישירה לראשות הממשלה והגידול בכוחו של ראש הממשלה גם מול הנשיא. זאת ועוד, כדי להבין את כוחו של הנשיא חיים הרצוג ואת מידת השפעתו יש לבחון את התרבות הפוליטית בתקופה בה כיהן שהתאפיינה בהתגבשות שני גושים פוליטיים עיקריים ובירידה נמשכת באמון הציבור במערכות פוליטיות עוד מימי מלחמת יום הכיפורים. גם את מעמד מוסד הנשיא בימינו יש לבחון בהסתמך על התרבות הפוליטית – זו מתאפיינת בקיטוב גובר ובירידת כוחן של המפלגות הגדולות.¹³⁰ אלה עשויים להסביר את המועמדים הרבים שהציגו את מועמדותם לנשיאות ב־2007 וב־2014.¹³¹

במערכת הבחירות 2014 לא הסתיר נתניהו את הסתייגותו ממועמדותו של ראובן ריבלין ובתקשורת דווח כי אף בחן את ביטול המוסד; במערכת הבחירות של 2021 מפלגת השלטון לא הציגה מועמד מטעמה¹³² – אין לנו אלא לתהות על מעמד מוסד הנשיאות כמייצר תנופה מפלגתית או אידאולוגית.¹³³

מכל מקום, את מעמדו ואת תפקידו של חיים וייצמן יש לבחון על פי סרגל התרבות הפוליטית של ראשית המדינה. כך גם את נשיאותו של בן־צבי יש לנתח על פי דפוסים פוליטיים וחברתיים, ובהם היחלשות הממלכתיות בסוף שנות החמישים. ניתוח כהונת הנשיא בד בבד עם דפוס התרבות הפוליטית עשויים להבהיר את כוחו הסמלי במערכת הפוליטית או החברתית; ואכן, מחקר אחר נדרש לבחינת תרומתו של בן־צבי כנשיא המדינה להכשרת סיעת החרות במערכת הפוליטית־חברתית, באמצעות שזירת האתוסים שלה באלה של חברת הרוב. מחקר כזה אישש מן הסתם כי נשיא עשוי להיות סוכן, גם בהיעדר כוונה או ידיעה, לתהליכים חברתיים ופוליטיים שונים על אודות הכוח הסמלי שלו.¹³⁴

130 עופר קניג ואור טוטנאור, 'היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?', בתוך: מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), **הבחירות בישראל 2015**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2017, עמ' 25-57.

131 בבחירות 2007 התמודדו שמעון פרס, ראובן (רובי) ריבלין וקולט אביטל. בבחירות 2014, שהייתה מרובה מועמדים, התמודדו ראובן (רובי) ריבלין, מאיר שיטרית, דליה איציק, דן שכטמן ודליה דורנר.

132 בבחירות אלו התמודדו יצחק הרצוג ומרים פרץ, שניהם מועמדים עצמאיים.

133 אטילה שומפלבי, 'בניגוד לנתניהו: סער מתעקש לבחור נשיא', **Ynet**, 10.5.2014, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4517948,00.html> (אוחזר ב־31.3.2025).

134 Shoham Wechsler, 'Laying the Foundations of Legitimacy: The Relationship Between the Herut Movement and Yitzhak Ben-Zvi 1952-1963', *Israel Studies Review*, 39, 2 (2024), pp. 1-21.

על אודות המחבר

שהם וקסלר הוא תלמיד לתואר שלישי במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב. מחקריו עוסקים בימין הישראלי בתקופת האופוזיציה והשלטון; ובמוסד הנשיאות והתקבלותו בפוליטיקה ובחברה הישראלית בראשית ימי המדינה. מחקריו האחרונים פורסמו בכתבי העת האלה: *Middle Eastern Studies, Israel Affairs, Israel Studies*.
Review